

197488

A MAGYAR
PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET
A XVI. SZÁZADBAN.

IRTA:

CSÁSZÁR ERNŐ.

KÜLÖN LENYOMAT AZ »IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK«
1902. ÉVFOLYAMÁBÓL.

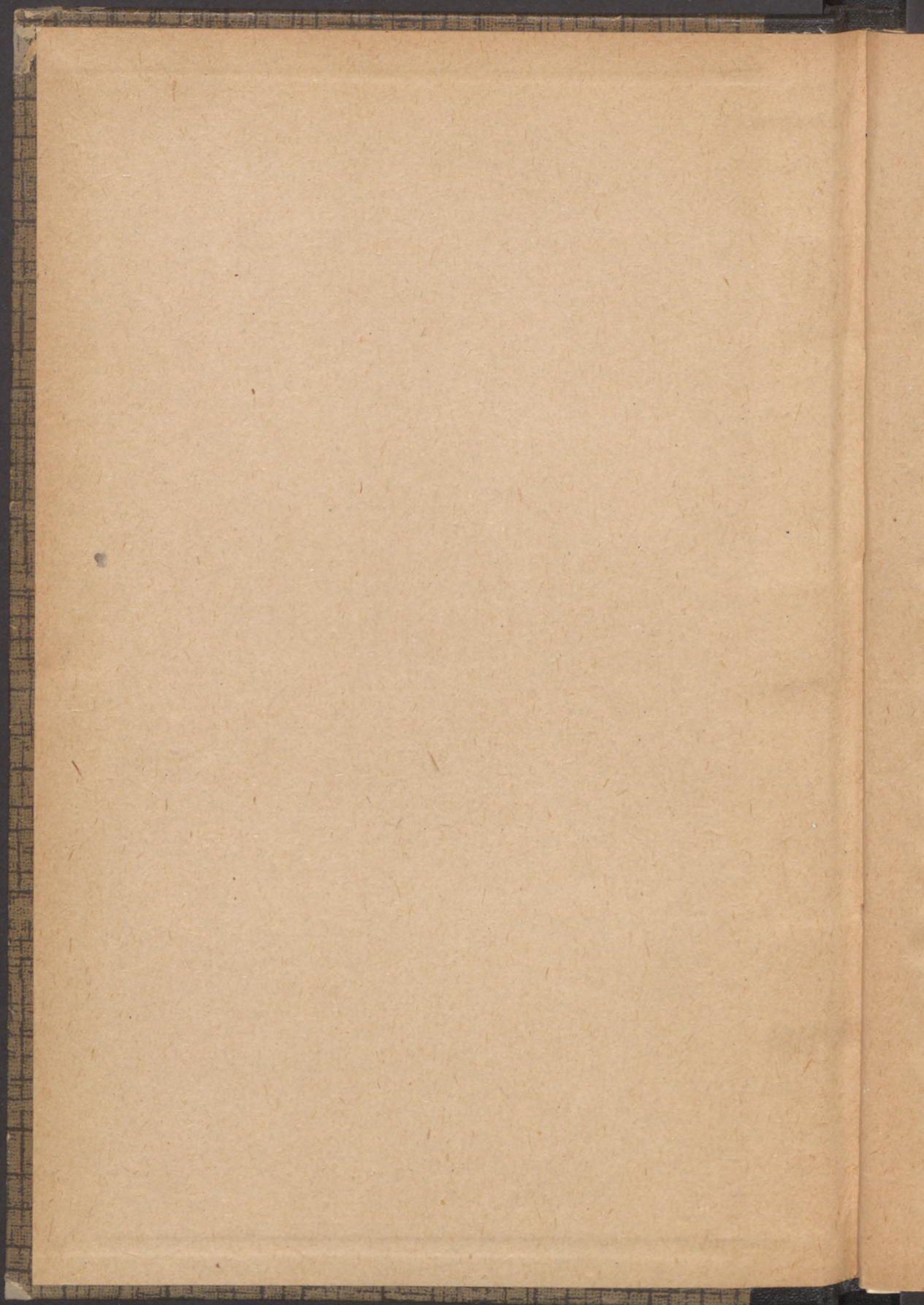

BUDAPEST.

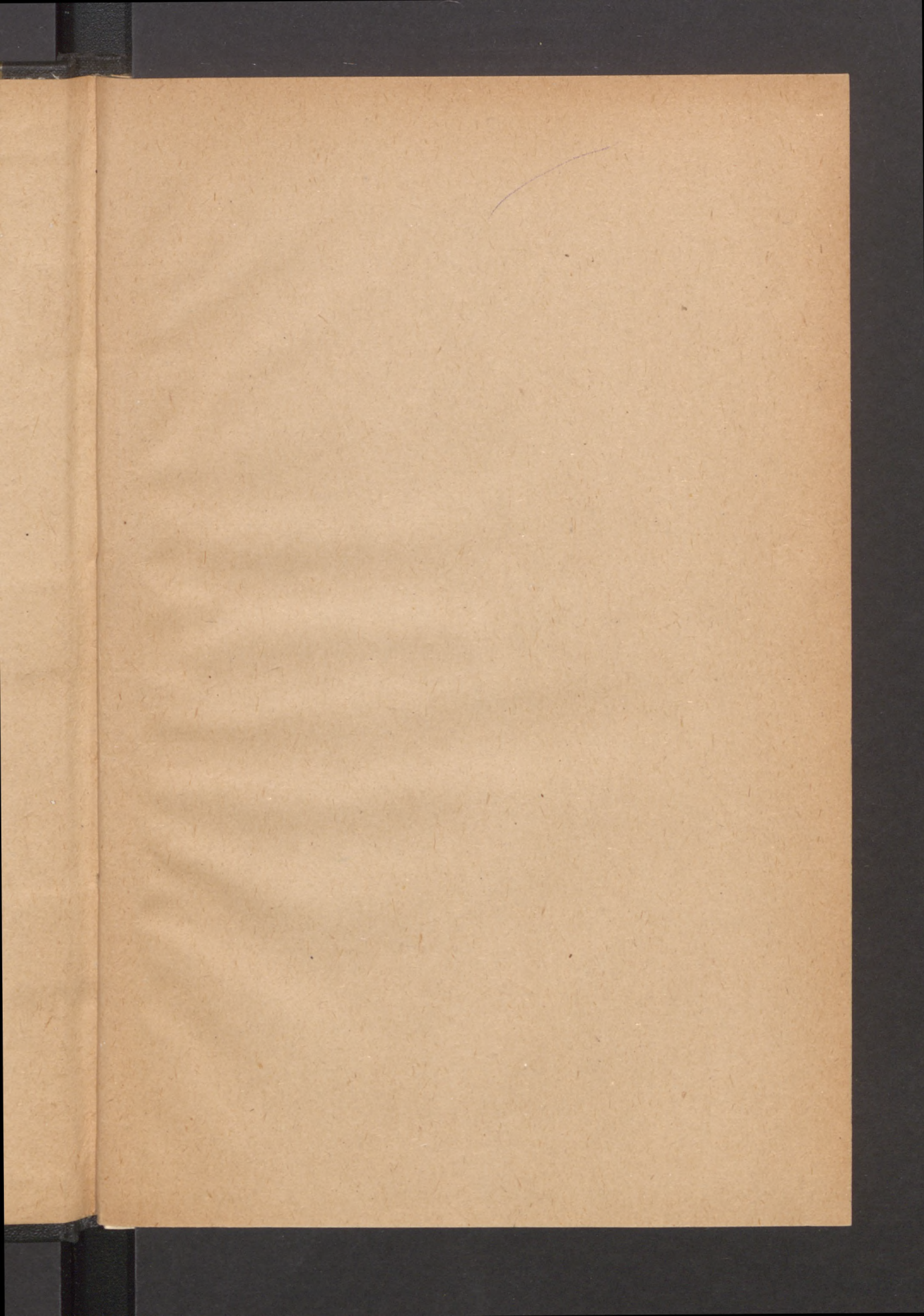
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1902. \

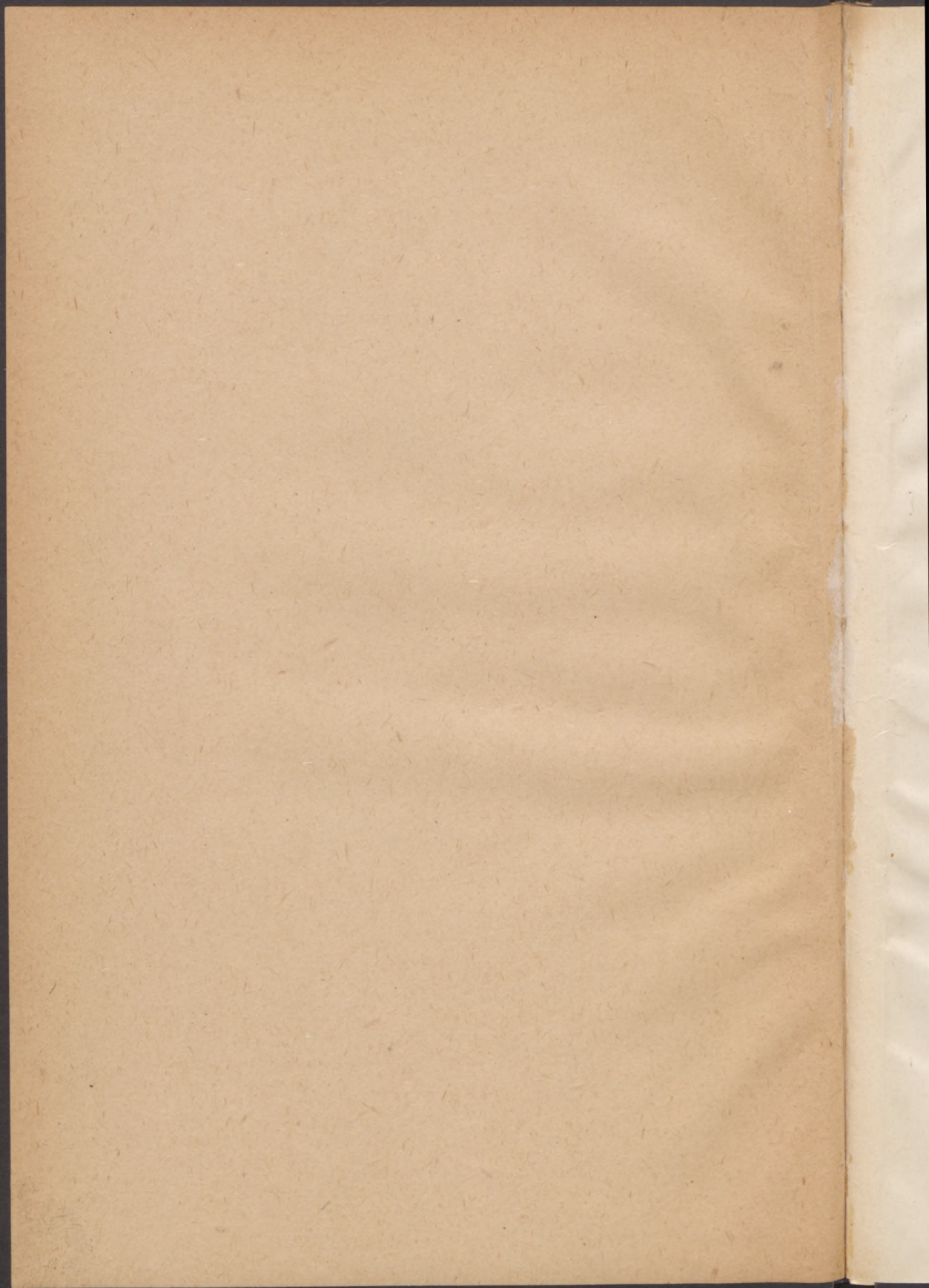

A MAGYAR
PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉS
A XVI. SZÁZADBAN.

IRTA:
CSÁSZÁR ERNŐ.

KÜLÖN LENYOMAT AZ »IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK«
1902. ÉVFOLYAMÁBÓL.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.
1902.

gung. 1
94 ed

REYDAM A

THEATROLOGIA

LA MANA

197488

M. N. MŰZÉUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Művelőd. napló
1902 é. 215. sz.

»Mert ha idegen nyelven könyörgök a Gyülekezetben, az Isten lelke által való indulatom könyörög, de az én könyörgésemnek értelme haszontalan a Gyülekezetnek.« Ezt írja Pál apostol a korinthusbelieknek¹ s ezt az igazságot tartotta szeme előtt a reformatio, midőn az istentisztelet nyelvén a gyülekezet nyelvét, a nemzeti nyelvet, tette. Ez a tett meghozta a maga gyümölcsét, a vallás kérdését összekapcsolta egy még fontosabb kérdéssel, a hazafiság kérdésével. A vallásos és nemzeti törekvés összekapcsolódik és híven támogatja egymást. A reformált vallás követve Pál apostol intését, buzgón ragaszkodik a nemzeti nyelvhez, a nemzet önállóságának legfontosabb támasztékához, a hazafiak pedig szívükön hordják az új vallás ügyét, már csak azért is, hogy nemzetük sorsán lendítsenek, függetlenítsék teljesen a latin nyelvű, Rómának hódoló katolikus egyháztól. Ez az egyik oka a reformált vallás gyors elterjedésének, nálunk ép úgy, mint külföldön. De a protestáns vallás apostolainak volt egyéb okuk is, midőn a nemzeti nyelvet követték: az a meggyőződés vezette őket, hogy csakis így tudnak híveket szerezni az új vallás eszméinek. A nemzet nyelvén hirdették tehát tanításaikat, ezt tették az istentisztelet nyelvén is. De az istentiszteletnek nemcsak a nyelve változik meg, hanem a módja is, elmarad a mise, a katolikus liturgia legfontosabb része. Az istentisztelet új módját az újszövetség alapján állapítják meg, elhagyják a szemnek szóló fényt, a lelket megragadó mysticismust, csak a szent beszéd és az imádság marad meg. Elég anyagot nyújt a szentírás hangos olvasása, a melyből eddig ki volt rekesztve a nép, és a különböző erkölcsi és vallásos tanítások. De a szigorú egyszerűségű istentisztelet híjával van a kedélyre ható elemeknek, az éneknek és a zenének, pedig »ének nélkül egy vallás sem tudott meglenni, volt bár monotheismus vagy polytheismus, virágzott bár délen vagy éjszakon.«² Az új

¹ I. levél 14. r. 14. v.

² O. Douen. Clement Marot et le psautier huguenot. I. k. 270—271. l.

vallás csakhamar megérzi a hiányt, legelőször Németországban, maga Luther, majd nálunk és csak legkésőbbben Franciaországban. Sietnek gondoskodni e hiány pótlásáról, de ehhez idő kell; az első időben a reformált hit nagyon szűkében volt az éneknek, kénytelen volt a régi egyház énekkészletét felhasználni. Innen vette himnuszait, az ünnepekre szánt dicséreteit, halotti énekeit. Azonban a két egyházat elválasztó dogmai eltérések nem engedik, hogy az új hit hívője a réginek énekével dicsérje Istenét, és csakis kénytelenségből nyúltak ehhez az eszközhöz addig, míg saját énekszerzőik nem gondoskodtak új énekekről.

A protestáns hit apostolai csakhamar felfedezték a forrást, a melyből bőven meríthettek énekeik számára anyagot. Ez a forrás az ó-testamentum XIX. könyve, Dávid király zsoltárai. A vallásos énekek e gyűjteménye, melyet a hagyomány alapján Dávid zsoltárainak nevezünk, a mellett, hogy bővelkedik költői szépségekben, igen változatos tartalmú: siralmas panasz, töredelmes bűnbánat, bizalommal telt könyörgés, magasztos hálaadás, a vallásos érzések teljes sorozata találja itt meg a maga kifejezését. De volt még egy igen fontos külső ok is, a mely rábirta a reformátorokat, első sorban Luthert arra, hogy Dávid zsoltáraiból alkossák meg az új vallás énekkészletét. A protestáns zsoltárnak már csak azért is, hogy minél magasabb legyen az új hit és a régi között a választó fal, oly énekre volt szüksége, melyet a római hitűek nem énekelnek. A rómaiak Dávid zsoltárait nem énekelhették, mert nemcsak hogy kótára nem voltak szedve, hanem még hangrhythmus sem lüktetett bennük, a prózai zsoltár pedig, még ha a gondolati rhythmus adott is, neki valami zeneiséget, nem alkalmas az éneklésre, a mint a zsidók is a zsoltárok legnagyobb részét csak *olvasták* vagy könyv nélkül *tanulták*, de nem *énekelték*.¹ A katolikus közönség csak a miséből ismerhette a zsoltárt, a hol a pap latinul olvasta és a végét énekszerűen elnyújtotta.

Az énekké átdolgozott zsoltárokat nagyon hamar megkedvelték az új egyházban s rövid idő alatt nálunk is elterjedtek, mint a legkényelmesebb mód a hiányzó egyházi énekek pótlására. De közbe játszott két másik mozzanat is. Az egyik személyi természetű, Luthernek nagy hatása a mi reformátorainkra. Luther igen szerette a zsoltárokat, már 1523-ban részt vett egy kis zsoltáros könyv szerkesztésében,² sokat átdolgozott német nyelvre, megzenésített és nagy gyönyörködéssel énekelgette a maga zsoltárait. Ő ébresztette fel magyarországi hallgatóiban a zsoltár iránti szeretetet s ezek iparkodtak mesterüket ezen a téren is követni. A másik mozzanatot, mely kedvezett a zsoltár elterjedésének, a korviszonyokban találjuk. A mint a francia hugenotta küzdelmek idejében az üldözött protestánsok a zsoltárokat énekelve,

¹ D. Bernh. Duhm, Die Psalmen. Einl. XXIV. 1.

² Címe: »Etlich christlich lieder lobgesang und Psalmen.«

a sors üldözte zsidó népre gondolva merítették bátorságot a már-már megingó hitük föntartására: úgy nálunk a XVI. században uralkodóvá válik az a felfogás, hogy a nemzetre nehezedő sorscsapásokat Isten büntetésének kell tekinteni, ki megharagudott, hogy eltértek a keresztyén vallás eredeti tisztaságától. Ugyanaz a felfogás ez, a mely a zsidó gondolkodásnak vezető eszméje volt az elnyomás korszakában és a mely a zsoltárokból is nagy erővel nyilatkozik meg. Az új hit szellemét tehát közelebb hozta a zsidó hithez egy közös képzet, a haragvó és büntető Isten képze. Ez a közös felfogás rávezette az új hit híveit, hogy hol keressenek maguknak vallásos énekeket. Ott, hol ez a képzet nagy erővel és szép formában jelenik meg, Dávid énekeiben.¹

1. Első kísérletek.

A magyar protestánsok zsoltárai, mint első kísérletek, eleinte még prózában jelentek meg. A legelső gyűjtemény Gálszécsi Istváné, a ki 1536-ban adta ki *Énekes könyvét*.² A mit belőle ismerünk, az Luther M. két énekének a *Wir glauben allen einen Gott* és *Jhesus Christus unser Heiland* kezdetűeknek a fordítása. Két évvel később már önállóan jelent meg Dávid psalteriuma Székely István *Soltár könyvében*.

Igy indul meg a protestáns zsoltárfordítás prózában. De abban az időben, mikor Gálszécsi és Székely zsoltárai napvilágot látnak, már kötött nyelven is megszólal a magyar zsoltár.

Melyik énekszerzőtől való első verses zsoltárunk? E kérdés igen érdekes, de eldönteni nem lehet. Batizi Andrást, Siklósi Mihályt vagy Végkecskeméti Mihályt kell-e elsőnek tartani? Ragaszkodva a Szilády Áron megállapította sorrendhez Batizit tehetjük első helyre. XLIV. zsoltárát nem látta el a szerzés évszámával. Évszámmal ellátott énekei egynek kivételével 1540 után jelennek meg, ezt az egyet (*Szentegyházbéli dicséret*) 1530-ban írta. Szilády év nélküli verseit az 1530—40. év közé eső időbe helyezi.³ Ha elfogadjuk Szilády véleményét, akkor Batizi e zsoltára kétségkívül az elsők közül való. Siklósi LIII. zsoltára sem lehet sokkal fiatalabb, mivel szerzőjének reformátori működése 1530—44 közé esik.⁴ Velük egykorúnak kell tartanunk Végkecskeméti Mihály LV. zsoltárát, melyet szerzője, Nagy István állítása⁵ és Szilády Áron következtetése szerint, 1535 körül írt.⁶

A XV. század negyvenes éveiben már számos verses zsoltárral gazdagodik a magyar irodalom. Ebből az időből való Thordai

¹ Beöthy Zsolt. A magyar irodalom történetének áttekintése. Egyet. előadások. 1899—900. II. félév.

² Töredékének hasonmását I. M. Könyvszemle 1887. évfolyamához mellékelve.

³ Régi Magyar Költők Tára II. k.

⁴ U. o. IV. k. 282. l.

⁵ Tud. gyűjt. 1823. VI. 87. l.

⁶ R. M. K. T. IV. k. 286—287. l.

Benedek XXX. psalmusa,¹ 1547 körül szedte versebe a politikai szerepléséről is híres Battyáni Orbán a XXXII. zsoltárt,² egy évvel később dolgozta fel valamelyik ismeretlen énekszerzőnk a CIII. zsoltárt,³ végre ebbe az időbe esik Sztárai Mihály énekszerzői működése is, ki már nemcsak egy zsoltárt öltöztetett verses köntösbe, hanem 16 zsoltárral gyarapította a protestáns egyház ének-készletét.

Ha a magyar verses zsoltárfordítás történetét korszakokra akarjuk felosztani, az első korszakot e zsoltárszerzők működése tölti be. De ki kell emelnünk, hogy Sztárai, bár még ebbe a korba tartozik, már átmenetet alkot egy későbbi, a második korszakhoz. Nem az átültetett zsoltárok kisebb vagy nagyobb száma választja el őket, hanem a fordítások számából következtethető, mélyebben rejlő célzat. Ez első időszak zsoltárköltőit éppen az jellemzi, hogy nem fognak tervszerűen a zsoltárfordításhoz. Érzelmeknek akarnak kifejezést adni, találnak egy-egy zsoltárt, mely az ő érzelmeiknek, hangulatuknak megfelel, ezt lefordítják, helyesebben mondva verses alakban feldolgozzák. Nincs meg bennük az a törekvés, hogy zsoltáros könyvet adjanak hitfeleik kezébe, csak saját lelki állapotuknak, érzelmeiknek keresnek kifejezést, oly formában, mely az érzelmeknek legjobban megfelel. A maguk lelki tartalmából akarják formába önteni a megnyilatkozásra törő érzelmet és nem az a céljuk, hogy Dávid zsoltárát szóltassák meg magyar nyelven. Ez még csak eszköz náluk, céljá csak később lesz.

Már Sztárai egészen más. Nem egy zsoltárt dolgoz fel, a melynek hangulata rokon saját lelkének állapotával, a melynek szépsége talán megragadta figyelmét, hanem a zsoltároknak nagyobb csoportját teszi alkalmassá az éneklésre. Nem a maga gondolatait akarta napvilágra hozni Dávid király nevébe burkolózva, hanem Dávid zsoltárait törekedett magyarul megszólaltatni. Ez a törekvés hiányzik kortársainak zsoltáraiból, s ez elég ok arra, hogy bár őt ehhez az időszakhoz tartozónak tekintjük is, mégis külön fejezetet szentelünk működésének.

Prózai szövegnek verses feldolgozásáról van szó, természetesen tehát az az első kérdés, melyik volt az a prózai mű, mely a feldolgozás alapjául szolgált. Láttuk, hogy már 1536-ban, majd 1538-ban is megjelent a zsoltárok magyar fordítása prózában. Azt hihetnők tehát, hogy e prózai források szolgáltatták az anyagot, a melyet zsoltárköltőink, legalább is a negyvenes évek költői felhasználtak. Azonban nem így történt a dolog: a forrás, a honnan

¹ U. o.

² U. o. 293. l.

³ U. o. 296. l.

a zsoltárszerzők merítették, a Vulgáta latin nyelvű zsoltárai. És ez nem is érthetetlen. A Vulgáta közkézen forgott, minden egyházi férfiú ismerte, hiszen nem volt más teljes szentírás. Gálszécsi és Székely István művei valószínűleg igen kis számú példányban kerültek ki a sajtó alól, nem terjedhettek el, nem igen lehettek ismeretesek. Bármilyen is volt az oka, az bizonyos, hogy a Vulgáta zsoltárai szolgáltatták az anyagot az átdolgozásra. Bizonyítékul szolgálnak az egyes zsoltárok fölé írt latin kezdősorok,¹ melyek a Vulgáta megfelelő zsoltárának kezdősorai.² Battyáni Orbán XXXII. zsoltára fölött ugyan nincs meg a latin kezdősor, de azért kétségtelen, hogy ő is a Vulgátából vette zsoltárát. Ez menten kiderül, ha a zsoltárának 30—33. sorát összevetjük a Vulgáta és a héber eredetiből fordított bibliák megfelelő helyeivel.

Battyáni 30—33. s.:

Az pogánok végezését elhinti,
Népek gondolatját semmié teszi,
Czászároknak igyekezetit vesztí.

Vulgáta Ps. XXXII. 10. vers: . . . dissipat comitia gentium, reprobatur autem cogitationes populorum, et *reprobat consilia principum*.

Luther. Ps. XXXIII. 10. v. Der Herr machet zu nicht der heyden rath | und wendet die gedanken der völkcker. Károli. XXXIII. zs. 10. v. Az úr elfordítja a pogányoknak tanácsokat és elrontja a népeknek gondolatjokat.

Az utolsó gondolatnak megfelelőjét nem találjuk meg a héberből fordított biblíákban, csak a Vulgátában. Battyáni se vehette másunнан.

Ha a forrás, a melyből merítették, közös is, az anyag feldolgozásában nagy eltéréseket találunk a szerzők különböző egyénisége szerint. Költői szempontból még a héber zsoltárok között is találunk értékes és kevésbé értékes darabokat, ehhez járul még a magyar feldolgozóik költői tehetségének különböző foka, ez a két körülmény magyarázza meg a magyar zsoltárok különböző értékét. De eltérő volt a magyar zsoltárszerzők jelleme, egyénisége is, melynek legalább egy-két vonása megnyilatkozik művükben is.

¹ A Vulgáta és a protestánsok zsoltárainak számozása eltér egymástól. A Vulgáta a 10. zsoltárnak egybeköti a héber 10. és 11. zsoltárt, úgyszintén 113. zsoltárnak összevonja a héber 114. és 115. zsoltárt, de nyomban 114. és 115. zsoltárnak kétfelé választja a héber 116. zsoltárt, végre hasonlóképen 146. és 147. zsoltárnak ketté osztja a héber 147. zsoltárt, és ennél fogva 10. zsoltára után a hébernél egy számmal hátrább marad, míg a 148. zsoltánál a számok ismét összetalálkoznak. Minthogy a protestánsok a héber számozáshoz tértek vissza, az első tíz és az utolsó három számot kivéve a kath. számozásnál mindig egy számmal előbbre vannak. (Nyelvemléktár XIV. k. XXXV. l.)

² Illetőleg a latin zsoltár második vagy harmadik versének, mert az első sort, mely a zsoltár szerzőjét nevezi meg, költőink nem fordították le.

Ha e zsoltárokat, mint költeményeket tekintjük, az elsőséget kétségkívül Thordai Benedek XXX. zsoltárának kell adni. Megvesztegeti fülünket már maga a könnyen folyó verselés, a hangsúlyos részek arányos elrendezése s az aránylag jó rímelés. Szinte csodálkozunk, hogy ebben az időben, jóval Balassi Bálint születése előtt, ilyen folyékony rhythmussal találkozunk:

Oh mely sokan kik gyűlölnék, környül vöttek engemet,
Szidalmazván azt végezték, hogy elvegyék lelkemet;
Hajts én hozzám füleidet, siess tarts meg engemet,

Rajtam minden keserűség, te vagy nekem segítség,
Benned bíztam, mert énnekem vagy kegyelmes istenség;
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet!

De maga az ügyes verselés, a szép forma, ha előkészíti is a mű sikerét, még nem elegendő arra, hogy a költemény megtegyje azt a hatást, melyet a költő fel akar kelteni. Ez az aesthetikai tetszésnek csak alapját veti meg, hozzá kell járulni a tartalom és a kifejezés költői voltának. Azonban itt oly költeményről van szó, melynek anyagát a költő készen kapta, itt a verselésen kívül az a mód fontos, a mint ezt feldolgozta. Ha átolvassuk e költeményt, szinte érezzük, hogy a költő mennyire átérezte az egész zsoltárt, melynek gondolatait oly erővel tolmácsolja. Rövid, világos, minden keresettségtől ment kifejezései, találó jelzői élénk világot vetnek a szerzőjük lelkére. Milyen vallásos áhitat, mennyi erő nyilatkozik meg e pár egyszerű sorában:

Im ajánlom kezeidbe én szomorú lelkemet,
Igazmondó örök isten ótalmaz meg engemet;
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet!

vagy pedig:

Uram! hozzád én kiáltok, légy irgalmas énnekem,
Keserűség hatott engem, áll nagy búban én lelkem;
Hajts én hozzám füleidet, siess tarts meg engemet.

E kor egyik zsoltárszerzőjénél sem találjuk meg az érzelmeknek ezt a hatalmas, megindító megnyilatkozását. Nincs meg egyikben sem az a költői erő, hogy gondolataiknak aránylag ily sikerült kifejezést adjanak. Az egyedüli Batizi András az, kinek sikerült zsoltárát megfelelő formába önteni. »A háromszótagos, legtöbbször sormetszettel is kitüntetett ütemek baktatása jól illik a a búslakodó tartalomhoz«, mondja róla Szilády.¹ Egy nagy érdeme mindenesetre van, híven megtartja a héber zsoltárok előadásának báját, a gondolati rhythmust. Szereti a gondolatokat párhuzamosan

¹ R. M. K. T. II. k. 419. l.

csoportosítani, a mi pótolja a hangrhythmus fogyatékoságát. Nézzük csak a 23. versszakot:

Támadj fel úristen már mellettünk,
 Mi nagy ügyeinkben légy velünk,
 Színyedet ne rejts el előttünk,
 Győzedelmet adj már minékünk.

A gondolatoknak azt a szabályos csoportosítását azonban nemcsak az ő zsoltárában találjuk meg. Megvan majd minden zsoltárszerző művében. De különbséget kell tennünk az eredetiből átvett párhuzamos gondolatok és az egyes szerzők alkotta gondolati rhythmus között. Hogy a gondolatok párhuzamos, ellentétes és syntheticus csoportosítása jellemző sajátsága e zsoltároknak, az természetes, hiszen az eredetiben is ez teszi költeménynyé a zsoltárt, de a magyar átdolgozói iparkodtak ily módon rendezni a saját gondolataikat is, melyeket úgyszólván beleiktattak az eredeti gondolatmenetébe. Batizi eljárását különösen jellemzi ez a mód: szereti a Vulgátában talált gondolatokat más és más szavakkal többször elmondani. Nem oly tudatosan, mint Batizi, él evvel a költői eljárással a többi zsoltárfordító is. Végkecskeméti, Siklósi, Battyáni Orbán, a CIII. zsoltár ismeretlen szerzője mind így jár el, világos jeléül annak, milyen erős hatással volt rájuk Dávid király éneke, mennyire eltanulták hangját, mely egyébiránt úgy sem volt ismeretlen a magyar költészetben.¹

Sokkal fontosabb az a kérdés, hogy ezek a paraphrásisszerű átdolgozások mennyire hívek az eredetijükhöz, mit hagynak el belőlük, mit tesznek hozzá. Egészen hű fordítást két okból nem követelhetünk. Először, mert itt nem latin verses szerzeménynek fordításáról van szó, hanem prózai műfajt kellett verses formába öltöztetni, bár az énekszerzők munkáját megkönnyítette az, hogy az eredeti kötetlen beszédének a gondolati rhythmus bizonyos költői lüktetést ad. Másodszor azért, mert a zsoltárok héber szövegébe a gyűjtők kritikátlan eljárása, a másolók gondatlansága és tudatlansága, kihagyásai és betoldásai folytán annyi hiba csúszott bele, hogy sok helyen zavarossá, érthetlenné vált.² Az ily módon megalakult szöveget fordították le később görög és latin nyelvre, a fordítás természetesen fokozta a homályt, növelte az érthetetlen helyek számát. Ezt a hibákkal teli, homályos, nem egyszer összefüggéstelen szöveget, úgy a hogy van, nem lehet lefordítani, ha nem akar a fordítás maga is homályos, darabos maradni. Az értelmetlen helyeket kiigazítani, a zavaros phrasisokat újjal pótolni, a hézagokat betölteni: elengedhetetlen kötelessége a fordítónak. Ez a két körülmény magyarázza meg, hogy első zsoltáraink nem fordítások, hanem átdolgozások, és hogy átdolgozások, azt nem

¹ L. Arany János. Prózai dolgozatai. 1884. 277. l.

² D. Bernh. Duhm. Die Psalmen. Einleitung. X. l.

szabad a zsoltárszerzőink hibájának betudni. De ha e zsoltárok átdolgozások is, azt mégis meg lehet, és meg is kell tőlük követelni, hogy legalább az eredetijük gondolatmenetéhez ragaszkodjanak. Nem azt mondjuk evvel, hogy semmit se toldjanak be zsoltárunkba, a mi nincs meg a Vulgáta szövegében, hanem azt, hogy minden, a mit hozzátesznek, egyrészt legyen megfelelő az abban megnyilatkozó hangulatnak, másrészt ne tegye azt érthetatlenné.

Főntebb mondtuk, hogy első zsoltárszerzőinknél a zsoltár átdolgozása nem volt czél, csak eszköz: saját érzelmeiknek kerestek kifejezést. Első sorban ez a gondolat vezette őket arra, hogy saját gondolataikat is belehozzák a Vulgátában talált zsoltár gondolatmenetébe.

Ebből a szempontból sem állanak egy színvonalon a zsoltárszerzők. Thordai Benedek az egyedüli, ki objectivitását teljesen megőrzi. Kissé körülírva, más szavakkal mondja el szép sorjában a Vulgáta XXX. zsoltárának gondolatait, nem vesz el belőlük, nem told semmit sem hozzájuk: úgy látszik, lelkének megfelelt egészen a XXX. zsoltár hangulata. Eljárása olyan, mint azon költőé, a ki a néptől hallott regét költői alakban dolgozza fel, de ügyel arra, hogy ne mondjon se többet, se kevesebbet, mint a mennyi az eredetiben van. Eljárásának jellemzésére álljon itt a Vulgáta egyik verse, teszem fel az 5. és Thordai átdolgozása.

Vulg. Ps. XXX. 5. v. Educes me de laqueo hoc, quem absconderunt mihi: quoniam tu es protector meus. Thordai XXX. zs. 10—12. sor:

De sietnek ellenségim titkon törbe ejteni,
Uram te vagy segítségem, nekik ne hagyj elveszteni.

Más szavakkal mondja el, mint a Vulgáta, de nem mást mond.

Kivüle még Végkecskeméti Mihály ragaszkodik jobban a szöveghez, a többiek merészebbek, ha egyebet nem, legalább megfosztják a költeményt zsidó szellemétől és keresztyén éneket csinálnak belőle.

Battyáni Orbán (XXXII. ps.) így biztatja a hívőket:

Közel Isten az ő keresztyénihez,
Hogy kimentse, az halálbul úgy vigyáz,
És éltesse, az éhségben úgy őriz,
Kísírtettől az *Krisztusért* oltalmaz.

Siklósi Mihály LIII. zsoltára teljesen keresztyén ének. *Krisztus Jézusra* hivatkozva kéri az úristen bocsánatát s végül áldást mond az *atyá, fiú és szentlélekre*. A CIII. zsoltár névtelen szerzője pedig szent Pálra hivatkozik, ezt mondván:

Mint ezt megírta *Szent Pál* minékünk,
Kinek írását mindnyájan kell hinnünk:
Ha isten vélünk, *Krisztus* mellettünk,
Akarnám látni — ki volna ellenünk?

Lehetne ezenkívül még számos helyet idézni, de talán ezek is elég meggyőzőek.¹

Batizi és Siklósi voltak a legmerészebb újítók, ők hagyták legszívesebben figyelmen kívül a Vulgáta utasításait. Batizi ugyan csak egy helyen hivatkozik a megváltóra:

... . kérünk tégedet szent nevedért
 És az te szerető *szent fiadért*,
Ki magát adá mi bűnünkért?

De már az az érzelem is idegen a zsoltárok világától, a melyben fordítása fogant: zsoltárát a haza romlása fölött való elkeseredésében írta. A Vulgáta XLIV. psalmusát szemelte ki, melynek tartalma segélykérés a hitetlenek ellen. Az ő hazáját is olyan veszedelem fenyegeti, mint egykor Zsidóországot, bánata a haza pusztulásai, elkeseredése a hitetlen törökök győzelme miatt épen bele illik Dávid király panaszos énekébe. Betoldásai épen ezért nagyon érdekesek, mert világot vetnek a híres reformátor és énekszerző hazaszeretetére, török gyűlöletére. A mint a zsidó költő keserves panaszait fordítja, nem állja meg, hogy hozzá ne toldja a magáét is. »Vendidisti populum tuum sine pretio«, mondja a Vulgáta psalmusa. Ezt a gondolatot hazájára alkalmazza, eszébe jutnak a hitetlen törökök gazzettei, így alakítja tehát át a latin zsoltár e sorát:

Árvákul eladád népedet,
 Városul városra viszik őket,
 Ifjakat, szűzeket, gyermekeket,
 Összekötözve hajtják el őket.

Milyen általános volt e korban az a felfogás, hogy nemzetünket Isten az igaz hittől való eltérése miatt büntette annyi romlással, arra is példát szolgálhat Batizi zsoltára.

Nem méltán büntetsz e minket?!
 Mert most elfeledtünk tégedet,
 Szívünkbe tettünk isteneket,
 Bálhoz emeltük kezeinket.

Teremtő istent megúáltunk,
 Igaz tiszteletet elhagytunk,
 Különbet-különbet találtunk,
 Azért mi nyomorgattatunk.

Ugyanez a felfogás jelentkezik Siklósi Mihály LIII. zsoltárában. Itt azonban a költő egyéni érzelve olyan erős, hogy a zsoltárát

¹ E kortévesztésre példát nyújt maga az a forrás is, a honnan énekszerzőink merítették. Nézzük csak a Vulgáta XIX. zsoltárának 7. versét: »... nunc cognovi quoniam salvum fecit CHRISTUM suum.« S ez abban a hivatalos szövegben van, melyet a tridenti zsinat szentesített. Zsoltáríróink tulajdonképen csak a példát követték, melyet a Vulgáta nyújtott.

már átdolgozásnak sem lehet nevezni. Az eredetijének még csak alapgondolatát sem tartja meg egészen. Zsoltára nem egyéb, mint segélykérés a hitetlen ellenség ellen. Ő is a nemzet bűneiben keresi a bajok forrását, midőn ezt írja:

Csak bálványoknak imádásáért,
Te szent igédnek megútálásáért,
Büntetéd őket hitetlenségért,
Ostorozsz minket az mi bűneinkért.

Mind a ketten megegyeznek abban, hogy ha nem is mondják ki nyíltan, a török ellen könyörögnek s érzik büntudatuk súlyát. Nem csoda. Hazánk szomorú állapota, midőn »két ellenség kétfelől szorította«, könnyen támasztotta azt a gondolatot, hogy ez a szerencsétlen sors az Isten büntetése, csak az a nemzet szolgált rá ilyen súlyos szenvedésekre, mely megsértette a hatalmas Istent. Megtalálták az Isten haragjának okát: abban, hogy a nép az egyszerű, igaz istenfélelemtől elfordult s a katolikusok megromlott szertartásai szerint tiszteli az Istent, az emberek szerezte dogmának hódol, épúgy mint a zsidó nép elfordult az egy igaz Istentől, mikor Bálnak áldozott. Farkas András már egyenesen párhuzamot von a zsidó és magyar nemzet között s innen kezdve a zsoltárirók és énekszerzők ajkán mind gyakrabban csendül meg ez a hang.

A zsoltárok magyar fordítói evvel azonban nem akarták megtévesztetni a közönséget, nem akarták azt a látszatot kelteni, mintha eredeti éneket írtak volna. Ha keresztyénné is teszik Dávid énekét, bevallják, hogy idegen tárgyat dolgoztak föl. A mint a Vulgáta és a szentírás minden más fordítása tanúsítja, a *zsoltárok* első verse rendszerint megnevezi az illető ének szerzőjét és egyzersmind az alkalmat vagy ünnepet is, melyre a zsoltár szereztetett. Magát e verset zsoltárfordítóink kivétel nélkül mellőzték, azt azonban szükségesnek tartották, hogy ráutaljanak a forrásra, a melyből költeményüket merítették és vagy a zsoltár elején, vagy

¹ Természetes, hogy az ú. n. Dávid zsoltárai nem mind a híres uralkodótól való. A zsoltárok felirata szerint 74 zsoltárt írt ő, a többieket mások; Mózes, Asaf, a Korahiták stb. (Révész Imre. A magyarországi ref. egyház közönséges énekes könyvéről 18—19. l.) Bernh. Duhm a zsoltárokról írott művében (XIV, 1.) a következő csoportokat különbözteti meg a héber zsoltárok között:

1. Dávid zsoltárai 3—41. zsoltár;
2. Dávid könyörgései 51—72. zsoltár;
3. a korahiták énekei 42—49. zsoltár;
4. Asaf énekei 50, 73—83. zsoltár;
5. pótlás a 2—4. zs.-hoz: 84—89. zsoltár;
6. első pótlás a 3—89. zs.-hoz: 90—106. zsoltár;
7. második pótlás: 107—119. zsoltár;
8. a zarándok-énekek 120—134. zsoltár;
9. általános pótlás: 1—2 és 135—150. zsoltár.

a végén megmondják, hogy az illető zsoltár Dávid munkája,¹ evvel pótolták az elhagyott bevezető sort. Batizi és Siklósi még ezt sem tartották szükségesnek, a CIII. zsoltár szerzője az ének elején, Végkecskeméti, Thordai és Battyáni a zsoltár végén nevezik meg szent Dávidot a zsoltár szerzőjéül. Nem elégednek meg azzal, hogy ezt egyszerűen csak tudtunkra adják, hanem keresnek hozzá alkalmas formát. Thordai Benedek így mondja meg, hogy honnan való zsoltára:

Igy könyörge az szent Dávid nagy erős szükségében,
Mikor őket háborgatná isteni félelmében,
Tudunk adta énekének harminczadik részében.

De magában a szentírásban is találunk arra példát, hogy egy-egy zsoltár első verse elmondja a körülményeket, a melyek között Dávid zsoltára megszületett, pl. a Vulgáta LIII. zsoltárának 2. verse: »Cum venissent Ziphæi, et dixissent ad Saul: Nonne David absconditus est apud vos?« Ezután következik Dávid könyörgeése Istenhez a megszabadításért és ez a tulajdonképeni zsoltár. Zsoltárszerzőink eljárása nem egészen ilyen, ők csak a hangulatot jellemzik néhány szóval, a történelmi előzményeket nem érintik. Később Szegedi Gergely zsoltárainál látni fogjuk, hogy ez már a történetet is elmondja.

Zsoltárköltőink az által, hogy a zsoltárt versbe szedték, nemcsak költeményt alkottak a prózai zsoltárból, — ez a föladatuknak csak egyik fele volt — hanem az olvasásra szolgáló zsoltárt alkalmassá tették az éneklésre is. A »nótát« vagy maguk készítették hozzá, vagy már meglevő énekek nótájára szabták zsoltárukat. Természetesen nem mindig egyházi dallam volt, a melyet választottak, — nem is igen volt erre alkalmuk — hanem gyakran világi éneket szemeltek ki, épúgy mint a katolikus himnuszok és a külföldi zsoltárok közül nem egy készült világi dallamra.¹ Thordai Benedek a *Juste Judex* nótájára alkalmazta versét, Siklósi Mihály szinte vallásos éneket vett mintául, a *Jer emlékezzünk keresztyén népek* kezdetűt. Battyáni Orbán, ki nem is volt egyházi ember, világi éneket választott, Gercseni András históriás énekét, Mátyás királyról, melynek kezdősora: *Árpád vala fő az kapitánságban*. A többiek nem nevezik meg az éneket, a melynek nótájára kell énekelni az övéket, valószínűleg azért, mert maguk csinálták zsoltárukhöz a dallamot is.

Ha verselés szempontjából hasonlítjuk össze egymással a zsoltárokat, az elsőség kétségkívül Thordai Benedek XXX. zsoltárát illeti meg, mint már fentebb is mondtuk. Verselő ügyessége megérdemli csodálatunkat és nagyon sajnálhatjuk, hogy csupán ez az egy költeménye maradt meg. Hogy többet is írt, azt maga

¹ O. Douen, i. m. 688—689. l.

a tökéletes verselés is bizonyítja: a ki így tud verselni, annak kétségkívül sokat kellett már írnia. $4+4 \parallel 4+3$ -as ütemekre tagolódó 15-ös sorai föltűntetik a három sormetszetet, csak kevés sort találunk, hol a metszet nincs a helyén. Főntebb idézett példái, zsoltárának legszebb helyei, meggyőzhetnek arról, hogy Thordai, mint verselő, első helyet foglal el a XVI. század költői között. Batizi András már sokkal gyengébben versel. Egyedüli érdeme, hogy — Szilády szerint — megtalálja a tartalomnak jól megfelelő formát, a hármass ütemekre tagolódó 9-est. De az ütemeket nem jelzik sormetszetek, csak helyenként, a sorokat pedig igen gyakran, majd minden másodikat, még egy szótaggal megtoldja, a mi némi változatosságot hoz ugyan az egyhangúan folyó sorokba, de ártalmára van a rhythmusnak, nem is szólva arról, hogy megnehezíti az éneklést. A többi ének verseléséről alig lehet valami jellemző vonást említeni. Ugyanazon a fokon állanak, mint a XVI. század többi verselői, költeményt írnak ugyan, de a versformára nem vetnek sok ügyet. Nincs is igen érzékük hozzá, a rhythmus erejét nem érzik, törvényeit nem ismerik, megelégszenek azzal, hogy a scrokat egyenlő szótagszámra veszik s valami gyöngén csengő rímmel látják el a végén. Siklósi, Végkecskeméti és a CIII. zsoltár szerzője egy versformát használnak. Az első és harmadik sor két egyenlő ütemre tagolódó 10-es, a második és negyedik $5 \parallel 6$ szótagú ütemekre oszló 11-es, de Végkecskemétinél a második sor is tizes. Ezek a hosszú ütemek, melyek ellenmondanak a magyar vers természetének, megrontják a rhythmust, ha a szótagszámuk nem volna egyenlő és elmaradna a sorok végének összecsendülése, valódi prózává sülyednének. Így is kevés a zeneiségük, csak annyi, hogy valamiképen el lehetett énekelni őket.

2. Sztárai Mihály.

Azon költőktől, kik egy-egy zsoltárt ültettek át magyarba, átmenetül a második időszakhoz Sztárai szolgál, ő volt az első, ki nem egy zsoltárt, hanem a zsoltárok egész sorát foglalta versbe. Sztárai Mihály a XVI. század egyik legismertebb és legtermékenyebb költője. Művelte a költészetnek mind a három ágát, a lyrát, az epikát és a drámát. Műveiben kettős czélt tartott szem előtt, az irodalmi és a felekezeti, egyformán szolgálta velük a hazát és a protestantizmust: a korabeli vallásos szépirodalomnak tipikus alakja. Költői alkotásai kivétel nélkül vallásos tárgyúak, világi szellemű költemény nem maradt fenn a nevén. A magyar irodalomtörténet előtt drámai kísérletei tették emlékezetessé nevét és e prózában írott műveiben nyilatkozik meg leghatározottabban Sztárai jellemének egy uralkodó vonása, a vitatkozó hajlam, a mi nem jut kifejezésre verses műveiben, sem lyrai, sem epikai alkotásaiban. Lyrai költeményeinek legnagyobb részét a zsoltárok alkotják. Ez a 16 zsoltára és néhány egyházi éneke voltak költészetének

első termékei. Mint laskói prédikátor már énekelte ez énekeket, tehát 1544-től kezdve.¹

»Zsoltárai, mint egyiknél másiknál a föléje írt latin kezdősor is mutatja, latin átdolgozás után készültek«, mondja életének és működésének ismertetője, Nagy Sándor.² Ez a latin átdolgozás, melyet Nagy Sándor nem nevez meg, a Vulgáta psalteriuma. Sztárai épp úgy, mint elődei, innen merítette az anyagot, a zsoltárok fölé írt latin kezdősorok kétségtelenül bizonyítják. A 16 zsoltára között azonban van kettő, melynek latin kezdősora nem azonos a Vulgáta megfelelő psalmusaival. Ez a kettő a XXXVI. és XXXVII. zs. Az előbbi fölé írt latin kezdősor: *In te Domine speravi...*, a Vulgáta XXX. zsoltárának kezdősora s valószínűleg csak tévedésből került Sztárai XXXVI. zsoltára fölé, mely a Vulgáta XXXV. zsoltára után készült. A XXXVII. zs. fölé írt sor: *Ne aemulare malignantus neque...* A Vulgáta megfelelő zsoltára, a XXXVI. pedig így kezdődik: *Noli aemulari in malignantibus, neque...*

Az anyag, melyet Sztárai feldolgozott, ugyanaz, a melyből előzői merítettek. Hogy megítélhessük, miképen bánt el evvel az anyaggal, vessük össze a Vulgáta egyik zsoltárát pontról-pontra a Sztáraiéval. Nézzük pl. a XII. zsoltárt.

Vulg. Ps. XI. 1. *In finem*³ *pro octava*,⁴ *Psalmus David. Sztárai elhagyja ezt az első sort, a mely a zsoltár szerzőjét és rendeltetését tartalmazza.*

Vulg. 2. *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus: quoniam diminutae sunt veritates a filiis hominum.*

Sztárai 1. vsz.

Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen,
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.

Az átdolgozás ugyanazt mondja, mint a Vulgáta, Sztárai csak az utolsó gondolatot fűzi az eredetihez.

Vulg. 3. *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum: labia dolosa, in corde et corde locuti sunt.*

Sztárai 2. vsz.

Tudván mert oly nagy hívságokat szólnak,
Egymás körül mindenkor csalárdkodnak,
Mind hazudnak ő felebarátjuknak,
Szívek szerint és csak abban forgódnak.

¹ R. M. K. T. V. k. 342 l.

² Sztárai Mihály élete és művei. 27. l.

³ azaz *ad summum, ad perfectum*, ... azonn a hangon, melyet a' Musikában »Fortissimo« jegyez. Káldi »Végig«-nek magyarázta. (Egyházi értékezések és Tudósítások. 1820. 48. l.)

⁴ Káldi: »A' Nyolczadra« ... Nyolcz húrú hegedű mellett énekelendő Zsoltár. (u. o. 49. l.)

E versszak világosan mutatja, hogy Sztárai nem értette meg a Vulgáta rossz szövegét¹ s így paraphrasisa sem elég hű.

Vulg. 4. Disperdet Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam.

Sztárai 3. vsz.

Az úr nyelveket és ő ajakokat
Elszaggassa, eltörülje azokat,
Ajakokkal valakik csalárdkodnak,
És nyelvekkel csak nagy kevélyen szólnak.

Az átdolgozás terjengősségében elvész az, a mi az eredetit széppé teszi, a rövidség.

Vulg. 5. Qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt, quis noster Dominus est?

Sztárai 4. vsz.

Ravaszágban bízván a kik ezt mondják,
Hol nyelveket nagyon felmagasztalják,
Ajakokat hazugságra tanítják,
Az Úristent nem félik, nem uralják.

A Vulgáta megromlott szövegének² értelmét bőbeszédűen körülírva adja vissza.

Vulg. 6. Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari: fiducialiter agam in eo.

Sztárai 5—6. vsz.

Az Úristen ezek ellen azt mondja,
Majd felkelek, minden ember meglátja,
Mert én szemem az szegényeket látja,
Híveimnek foházkodását szánja.

Idvezítő, szabadító mert vagyok,
Szegényeket, árvákat ótalmazok,
Beszédemben nagy hívséggel megállok,
Gonoszokon ezentől bosszút állok.

Sztárai a latin vers második részét, »fiducialiter agam in eo,« csak nagy bajjal tudja tolmácsolni ezt a mondatot így értelmezi: »Beszédemben nagy hívséggel megállok«. Kissé szabad értelmezés, de nem hibáztathatjuk érte, mert — úgy szólván — előkészíti, bevezeti a következő versszak gondolatait. Az utolsó sor (Gonoszokon ezentől bosszút állok) teljesen Sztárai betoldása.

¹ A héber psalterium e verse hű német fordításban így hangzik: »Lüge redet Der eine mit dem anderen, Mit glatten Lippen, Aus doppelten Herzen reden sie. Duhm. i. m. 36. l.

² A hébernek hű fordítása: Sie, die da sagen: Mit unserer Zunge sind wir stark, Unsere Lippen sind mit uns. Wer ist Herr uns? u. o.

Vulg. 7. Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septultum.

Sztárai 7—8. vsz.

Meghigyjétek az Istennek beszédét,
Kik várjátok csak az ő segítségét,
Mert oly tiszták az Istennek beszédi,
Kiket hisznek az Istennek hívei.

Igazak és szintén oly igen tiszták,
Mint az ezüst, kit földből elválasztanak,
Az ötvösök kohókban olvasztottak,
És hétszer megeresztvén tisztítottak.

A buzdítás az Istenben való bizalomra nincs meg a Vulgátában: Sztárain erőt vesz a prédikátori hév, bevezetésül és értelmezésül a rákövetkező gondolathoz betoldotta e buzdító szavakat. A Vulgáta metaphoráját pedig részletes hasonlattá színezi ki.

Vulg. 8. Tu, Domine, servabis nos: et custodies nos a generatione hac in aeternum.

Sztárai 9. vsz.

Hatalmaddal tarts meg minket Úristen,
Őrizd minket kegyetlen nemzet ellen,
Hogy örökké kik leszünk igaz hitben,
Megmaradjunk az te eszméretedben.

Sztárai ismét új gondolatot fűz az eredetibe, de e gondolat szépen beleillik annak eszmemenetébe.

Vulg. 3. In circuitu impii ambulans: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.

Sztárai 10. vsz.

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak mint oroszlánok.

Sztárai a Vulgáta e zsoltárának utolsó versét nem dolgozza át a maga teljességében, csak az első gondolatát tartja meg, a másodikat elhagyja. E rövidítés okát abban kell keresnünk, hogy a Vulgáta 9. versének első és második fele között nincs meg az összefüggés. Ha a latin verset híven akarjuk magyarra fordítani, így kell kitennünk: A gonoszok körben járnak: nagyságodhoz képest elszaporítottad az emberek fiait. Ennek így nincsen értelme s ezt az érthetetlen szöveget Sztárai nem is vehette át.¹ Helyette azonban a hitetlenek győzelmének okára fordítja figyelmünket, midőn így folytatja:

¹ Károli fordítása szerint a XII. zsoltár utolsó két verse így hangzik: 8. Te Uram tartsd meg őket és őrizd meg őket e nemzetségtől mindörökké. 9. Melyben köröskörül járnak a gonoszok: mikor az embereknek alávalói felmagasztaltatnak.

Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győznek az hitetlen pogánok.

A Vulgáta zsoltára itt véget ér, de Sztárai befejezésül még elmondja a zsoltár szerzőjének nevét, a zsoltár számát és a szereztetés körülményeit:

Lám ezeket Dávid ír versekben
Énekének tizenkettő részében,
Mikor volna nyavalyában, inségben,
Saul király miatt számkivetésben.

Ez az összevetés meggyőzhetett arról, hogy Sztárai az első hat verset kissé szabadon dolgozza át, a nélkül azonban, hogy az eredetin lényeges módosítást követett volna el. E zsoltár utolsó verseinek feldolgozásánál azonban eltért az eredetitől a Vulgáta szövegének hibái miatt, elhagyja, a mit nem értethetett meg hallgatóival, mint Horatius mondja:

..... quae
Desperat tractata nitescere posse, relinquit.¹

Pótolta új gondolatokkal és érzelmes szólamokkal.

Majdnem minden zsoltáránál hasonlóképen járt el: zsoltárai bőbeszédű paraphrasisok, csak hogy a legtöbb még terjedősebb, hosszadalmasabb, mint a XII. Ezek a fordítások alkotják zsoltárainak egyik felét, többé kevésbé hívek a Vulgáta nyújtotta szöveghez. Ilyenek a X, XII, XXVI, XXXIII, LXIV és XCIV. zsoltár. Van azonban néhány zsoltára, melyekkel épp ellenkezően bánt el: sokkal rövidebbek, mint a Vulgáta zsoltárai. És mégis, bár ellenmondásnak látszik, e zsoltárai is bőbeszédűek. Rövidebbek lettek az eredetinel, de nem azért, hogy túlságosan tömören fejezte volna ki a latin zsoltár értelmét, hogy tartózkodott volna a betoldástól, hanem azért, hogy »csupán az alaphangot, a hangulatot veszi át; az érzelmeket egészen saját belvilágából meríti.«² Ezt a merészséget, melyet az eredeti szöveg mellőzésében tanúsít, Nagy Sándor érdemnek tudja be. A LXXIV. zsoltár, a melyről Nagy Sándor a főtebbieként mondja,³ valóban igen szép vallásos költemény, de már nem zsoltár. Még a hangulata sem azonos Dávid LXXIV. zsoltárának hangulatával, mert Sztárai éneke segítségért könyörög Istenhez, a szentírás LXXIV. zsoltára pedig Isten bosszúállását kéri az ellenség fejére.

Hasonló jelleműek a XV, XXIII, XXIX, XXXII, XXXVI, XXXVII, LXV és LXXIV. zsoltár, fordításainak második csoportja, melyekben a szerző bátrabban dolgozza át az eredetit és a latin zsoltároknak legfeljebb csak alaphangulatát tükrözi vissza. De ezek

¹ Epistolarum liber secundus. III. 149—150. sor.

² Nagy Sándor, i. m. 29. l.

³ U. o.

között is legszabadabb a LXXIV. zsoltár, mely azonban e címre már nem is tarthat jogot.

De Sztárai változtatásai mélyebbre hatók, mintsem első pillanatra gondolnók. Nem tárgyban és kifejezésben, különösen az első csoport zsoltárainál, hanem szellemben. Az énekes, a ki a zsidó zsoltárokat magyar nyelven zengte, a keresztyén hit bajnoka. Midőn Batizi, Siklósi Mihály stb. zsoltáráról volt szó, már ott is láttuk, hogy a keresztyén énekes a zsidó zsoltárokba keresztyén fogalmakat, keresztyén nomenclaturát vegyít, oly elemet tehát, mely Dávid énekeiben megnyilatkozó szellemtől távol áll. Az a keresztyén szellem, mely Sztárai zsoltárait áthatja, szintén ebben a mozzanatban nyilatkozik meg: gyakran intézi megszólításait a keresztyénekhez (pl. a XXXVII. zs.), beszél Jézus megváltásáról (pl. a XXXII. zs.), hálát ad az Atya, Fiú és Szentléleknek (pl. a XXIX. sz.), könyörög Krisztushoz stb., szóval Sztárai is keresztyén éneket csinál a zsidó zsoltárból, sőt Dávid, zsidó fejedelem szavaival támad a Krisztus ellenségei ellen. Ez nem olyan anachronismus, mely ártalmára válnék Sztárai zsoltárainak. Csak Luthert követi, a ki maga mondta, hogy »többet visz bele a zsoltárokba, mint a mennyit bennük talál«, s a franczia zsoltárszerzőket, kik »allegoricus magyarázat segítségével beleöntötték saját hitüket, képzeletüket és gondolataikat«.¹ Igaz, hogy az ilyen anachronismus bántó, ha Sztárai e költeményeit, mint *zsoltárokat* tekintjük, de ha nem szakítjuk ki a magyar irodalomból és magyar nyelven írt vallásos költeményeknek tekintjük, nemcsak fönn nem akadunk eljírásán, hanem úgy szólván szükségszerűnek tartjuk. Mi ennek a kortévesztésnek az oka, mi magyarázza meg, hogy a keresztyén költő a keresztyénség képzeiteit, nomenclaturáját beleoltja a zsidó költeményekbe? Megértjük rögtön, ha meggondoljuk, hogy e korban vallás és keresztyénség egyet jelentett és a zsoltárszerző nem is talált abban semmi különöset, hogy ő az ó-testamentumi zsoltárokba oly gondolatokat visz bele, melyek vallásosak ugyan, de más vallás, a keresztyén hit eszméi. De a mint a keresztyén világnézet áthatja a zsidó költeményeket, úgy érezteti az ó-testamentumi világnézet a hatást a keresztyén zsoltárfordításra, úgy hogy e korban a zsidó és új-testamentumi vallás eszméi sajátyszerű keverékben vegyülnek össze. A dogmát tekintve, az új vallás, éppen úgy mint a régi, a katolikus, Krisztus tanításaira építi hitét, hiszen minden keresztyén vallás az új-testamentumon alapul, de a protestáns hit hívei nagy szeretettel fordulnak az ó-testamentum felé, megragadják képzeletüket a zsidók történetének változatos eseményei, elmerülnek bennük, úgy hogy a gondolkodásukat egészen áthatja az ó-szövetségi szellem. Tanításuk megmarad azon az alapon, melyet Jézus nyújtott: a protestáns vallás, mely az új-szövetség szellemét törekszik megvalósítani, tisztábban, zavarta-

¹ O. Douen. Clement Marot et le psautier huguenot. 27. 1.

lanabbul, mint a katolikus, hirdeti magáról, hogy a szeretet vallása, prédikátorai azt tanítják, hogy »üdvözülünk hit által, a törvény cselekedete nélkül«. A szentírás második részét, az új-testamentumot fordítják magyarra, mert hiszen vallásuknak tételei nem egyebek, mint az új-szövetség tanításai. De másfelől mit látunk? Az ú. n. vallásos epika az ó-szövetség történeti könyveit dolgozza fel — csak kevés énekszerző van, a ki az új-testamentumból meríti tárgyát, mint pl. Batizi András Krisztus születésének históriáját, — feldolgozzák a zsoltárokat. Az ok egyszerű: az új testamentum eseményei kész igazságok, melyeket hirdetni kell, az ó-testamentum azonban bő teret nyújt a költészetnek, szabadabban alakítható, s ha igaznak is ismerik el, mégis több költőiséget találnak benne.

Minél többet foglalkoznak vele, annál inkább megszállja őket az ó-testamentum szelleme. A zsidó költő a nemzetére nehezülő bajokat Isten büntetésének érzi, töredelmesen megbánja bűnét, szabadulást kér magának és átkot az ellenség fejére. Átveszi, tolmácsolja ezeket a gondolatokat a magyar fordító is. Ez pedig épen ellenkezője annak, a mit a keresztyén vallás tanít: »Szeresd felebarátodat, mint tennmagadat.« Így olvad össze a protestáns hívő lelkében az ó- és új-szövetség szelleme, így vonódik be az ó-testamentumi színnel annak a hitnek költészete, mely egyedül Jézus tanításaira alapította dogmáit s másrészt a zsidó eredeti költemények így telnek meg keresztyén vonatkozással.

Érdekes, de könnyen megmagyarázható jelenség, hogy Sztárai csak keresztyén eszméket szolgáltatta meg zsoltáraiban, de protestáns volta nem nyilatkozik meg bennük. Hiába keresnénk oly elemeket énekeiben, melyek énekét protestáns szellemű költeménynyé tennék. E zsoltárok katolikus énekeknek épp úgy beválnak, mint beválnak protestáns zsoltároknak. Hiszen ez természetes is! Sztárai a Vulgáta, a katolikus szentírás zsoltárait szolgáltatta meg kötött beszédben. Átdolgozása csak arra szorítkozott, hogy az eredetiben talált eszméket megvilágítsa, körülírja, megmagyarázza. Nem érintett oly dogmai vagy liturgiai kérdést, mely a két egyházat egymástól elválasztja, csupán az egyetemes keresztyénség közös fogalmait viszi néha-néha bele zsoltáraiba.¹ Nem tudatosan őrizkedett protestáns hitéről bizonyosságot tenni, hanem hiányzott a motivum, mely erre rábirta volna. Megmarad általában keresztyénnek, mert a zsoltár szövege csak általános eszmék betoldását engedte meg: a keresztyénség általános eszméi pedig egyformák a régi vallásnál meg az újnál is.

A másik kérdés, mely, ha Batizi zsoltárfordítására gondolunk, önként kínálkozik: van-e Sztárai hazafias érzelmeinek része zsol-

¹ Evvel ellentétben Nagy Sándor, Sztárai egy gondolatára hivatkozva, azt vitatja, hogy Sztárai zsoltárain megérzik a protestáns fölfogás, i. m. 27. l. Az idézett hely azonban nem meggyőző.

tárai kidolgozásában? Egy helye, a föntebb oly bőven tárgyalt XII. zsoltár 33—40. sora, azt látszik bizonyítani, hogy igen:

Hatalmaddal tarts meg minket Úristen,
Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen,
Hogy örökké kik leszünk igaz hitben,
Megmaradjunk az te esmerétedben.

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak mint oroszlánok,
Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győznek az hitetlen pogányok.

Láttuk föntebb, midőn e zsoltárt sorról-sorra összevetettük a Vulgáta megfelelő zsoltárával, hogy az idézett 33—36. sornak magva megvan a Vulgáta XI. zsoltárában is,¹ a 37. sor is megvan,² csak hogy Sztárai »impíi« helyett kegyetlen pogányokat ír és ez vonatkozhatik a törökre, de vonatkozhatik Dávid ellenségeire, az őt szorongató pogányokra is. Az a körülmény azonban, hogy Sztárai a pogányok győzelmeinek okát az egyházi fejedelmek gonoszságában keresi, mégis azt látszik mutatni, hogy Sztárai itt a hazai viszonyokra czéloz. Ekkor azonban jogosan kérdezhetnők, miért tör ki egyszer, egyetlen egyszer e honfiúi fájdalom. De egyetlen egy adatra támaszkodva, a mely hozzá még kétséges is, nem szabad oly határozottan eldönteni a kérdést, mint Nagy Sándor teszi, a ki azt állítja, hogy szerzőnk hazafias szellemben dolgozta át Dávid zsoltárait. Annál kevésbbé, mert a mint tudjuk, Sztárainak, mint magán embernek épen nem volt oka gyűlölni a törököt, nemcsak békeességben élt vele, hanem urát, Perényi Pétert, a török ellensége, a német hurczolta fogságba, sőt a tolnai protestánsokat is megvédte egyízben, még pedig igen nyilván való módon, a katholicus tolnai bíró vádaskodása ellen.³ Maga a támadás sem túlságosan éles, a fenevadak közül a legnemesebbhez, az oroszlánhoz hasonlítja őket s mintegy a gonosz egyházi fejedelmek bosszulóinak tartja. Talán közeljárunk az igazsághoz, ha itt nem keresünk sem erősebb hazafias érzést, sem mélyebb gyűlöletet a török iránt, hanem fölteszszük azt, hogy Sztárai lelke előtt a biblia kifejezésével kapcsolatban föltámadt a török pusztítás képe, s ez a kép adott egy pár árnyalatot az erősebb színezéséhez. Nem a hazafias érzés vezette első sorban tollát, mind pl. Siklósiét vagy Batiziét, hanem csak segítette munkájában.

De változtat Sztárai a zsoltárok compositióján is. Egy pár zsoltárnál nem elégszik meg azzal, hogy a prózai szöveget versbe foglalja, hanem keretet componál hozzá, ha ugyan compositiónak lehet azt az eljárását nevezni, hogy egy-két versszakkal megtoldja

¹ Tu, Domine, servabis nos et custodies nos hac generatione in aeternum

² In circuitu impii ambulans.

³ R. M. K. T. V. k. 298. és 308. l.

a Vulgáta zsoltárát, hogy elmondhassa, hányadik zsoltára Dávid könyvének az illető ének, milyen körülmények között szerezte koronás költője.¹ Majdnem minden zsoltáránál szükségesnek tartja ezt megemlíteni, csak hogy egyiknél-másiknál nem a befejező, hanem a bevezető versszakban. E compositio feltalálása Nagy Sándor és Kardos Albert szerint Sztárai érdeme s azt hiszik, hogy a többi zsoltárszerzőink csak tőle tanulták.² E feltevés azonban téves, hiszen Thordai Benedek, Végkecskeméti, Batthyáni Orbán, a CIII. zsoltár névtelen szerzője szintén használta ezt a szerkezetet s ha működésük nem is előzte meg Sztáraiét — pedig nagyon valószínű, hogy megelőzte — legalább is egy időbe esik vele.

Egy másik kedvelt compositiójának nyomait is megtaláljuk előzőinél. Említettük, hogy a CIII. zsoltár szerzője bevezetésül egy általános igazságot állít fel és maga a zsoltár tulajdonképpen nem egyéb, mint ennek az igazságnak a bizonyítása. Ezt a compositiót is megtaláljuk Sztárai zsoltárai között a XV. és XXXII-ben. A XV. zsoltár első versében elmondja, hogy sokan vannak olyan emberek, kik jó keresztyénnek hiszik magukat, pedig feslett életűek, sőt ellenségei Krisztusnak.

Tőlük azért hogy magunkat óhassuk,
Az szent Dávid beszédét elővegyük,
Az Istennek feleletit megértsük,
És magunkat így jól ebben meglássuk.

Ha zsoltárait, mint költeményeket tekintjük, legsikerültebbnek a XXVI. zsoltárt kell tartanuk. Szépen tükrözi vissza az eredeti hangulatát, bár segítségért könyörög, nem lesz meghunyászkodóvá, meg tud őrizni bizonyos méltóságot:

Felséges Úristen, kérlek tégedet,
Gonoszokkal ne vedd el életemet,
Gyilkosokkal ne végezd életemet,
Vélek együtt te ne büntess engemet.

Felsorolja érdemeit, melyekre kérését alapítja s ez a felsorolás nem válik unalmassá, mert ügyesen csoportosítja mondani-valóját, másrészt pedig, a mit elmond, iparkodik röviden, szószaporítás nélkül elmondani:

Hátra vetém mert én minden dolgomat,
Szemem előtt tartom te jóvoltodat,
Én csak nézem te irgalmasságodat,
Ártatlanul járom az én utamat.

¹ »Néha valótlanúságot is mondanak ezek a versek a kezdő és végpontokban, a mennyiben enyenesen Dávid szájába adnak oly énekeket, a melyeket egy általában nem ő írt.« Révész Imre. A magyarországi ref. egyház közönséges Énekes Könyvéről. 20. l.

² Nagy Sándor i. m. 28. l. és Kardos Albert, A XVI. század magyar lyrai költészete. Egy. Phil. Közl. VII. 179.

Nagy érdeme a XXVI. zsoltárnak, hogy nem hosszadalmas, pedig mint már Nagy Sándor helyesen figyelte meg, »a pongyola hosszadalmasság nagy hibája Sztárainak«.¹ Hasonló rövidséget csak néhány zsoltárában találunk és elmondhatjuk, hogy ezek a legsikerültebbek is. Ilyen a XXVIII. zsoltára, melynek különösen a vége sikerült, hol két versszakba össze tudja vonni a Vulgáta öt versét. Egy színvonalon áll vele a XII. zsoltára. Igazán rövid zsoltára csak egy van, a LXXIV., csak hogy ez annyira rövid, hogy már nem is nevezhető zsoltárnak. Legtöbb zsoltára hosszadalmas, bőbeszédű. De azért ezek között is találunk sikerültebbeket, ilyen pl. a XXIII., míg a leggyöngébb átdolgozásai a XXXVII. és XCIV. zsoltárok, hol egy gondolatot variál strophákon keresztül.

Sztárai, mint a többi zsoltáíróink is, nagyon vonzódott a gondolati rhythmushoz. A gondolatok szabályos csoportosítása, mely a héber zsoltároknak is oly költői lüktetést ad, szinte akaratlanul is ráveszi feldolgozóját, hogy a maga gondolatait is hasonlóképp rendezze el. Sztárai a gondolatrhythmusnak azt a fajtát szerette különösen, a melyet párhuzamosnak nevezünk. Más-más szavakkal mond el egy gondolatot, mint pl. a XXXVII. zs. 5. versében:

Az úristen az te igazságodat
Kijelenti, mint az napnak világát,
Megmutatja te ártatlanságodat,
Szintén úgy mint délnek világosságát.

A hangoknak erő és időtartamuk folytán létrejövő szabályos hullámmozása, a hangrhythmus, a költészetnek ez a legfontosabb ismertető jegye, Sztárai költészetében sokkal nevezetesebb szerephez jut, mint Thordaiét kivéve bármely elődjénél. 16 zsoltárát 5 formában írta, melyek a korabeli énekszerzőknél is előfordulnak. Leggyakoribb sora a népdalainkban oly gyakori 11-es, mely 4+4+3-as ütemekre tagolódik. Nyolcz zsoltára mutatja ezt a formát. Négy zsoltárát 5+5+6-os ütemekre szóló 16-osban írta, van egy 6+4+6-os ütemekre tagolódó 16-osa, egy 12-es és két 6+6+7-es ütemeket feltüntető 19-es. E 19-es Nagy Sándor szerint Sztárainál fordul elő először, de Szilády egy megjegyzése bizonyítja, hogy tévedett, mert már Nagy Bánkai Mátyás is e formában írta meg Hunyadi krónikáját.

Legjobban sikerültek a 11-esei. Ha összehasonlítjuk e zsoltárait a vele egykorú Tinódi hasonló formában írt verseivel, mindjárt kitűnik, mily magasan áll Sztárai verselése a derék lantosé fölött. Tinódinak a rhythmus iránt nincs érzéke, pusztán csak arra ügyel, hogy ki legyen a 11 szótag. Nézzük csak Török Jánosnak első versszakát:

¹ U. o.

Ez elmúlt gonosz üdöket beszéllöm,
 Vitéz Terek Jánosról emlékezöm,
 Mert jó híre neve öröm énnéköm
 Atyja halálán keserög én lelköm.

Mennyire más Sztárai verselése! Nagy gonddal ügyel arra, hogy a metszet helyén legyen, s ez többnyire sikerül is neki. A rhythmus iránti erős érzékéről tesz tanúságot az az öntudatos törekvése, hogy minden ütemet egy hangsúlyos szó körül iparkodik csoportosítani. Nézzük csak XXXIV. zsoltárának 8. versszakát:

Segítségül | azért Istent | híjátok,
 Ő jó voltát | kóstoljátok | lássátok,
 Isten nagy jó | azt bizonynyal | tudjátok,
 Benne bízó | emberek mind | bódogok.

Minden sormetszet a helyén, minden ütemben egy hangsúlyos szó. Az igaz, hogy még 11-es soraiból sem alakulnak mindig ilyen tökéletes versszakok, a második metszet gyakran áldozatul esik a hosszú szavaknak, de azért kiváló érzékét nem lehet tagadni. Hosszabb sorai már kevésbé sikerülnek, nemcsak a metszetekkel van többször baja, hanem elvész a vers zeneisége is, a mi 11-eseit olyan csengővé teszi.

A rhythmus kedvéért találunk nála annyi inversiot is. »A rhythmus megkívánja, hogy a legszorosabban összetartozó részek egy hangsúlyos gócz körül legyenek.«¹ Legrégibb verses maradványainkban is találunk példát arra, hogy a költő a rhythmus kedvéért felforgatja a szórendet, pl. Szent Bernát hymnusában az Arany idézte sor

Szent keresztfán *ha* imádlak.

Sztárai zsoltáraiból csak egy-két példát idézzünk:

Idvezítő szabadító *mert* vagyok, (XII. 6. s.)
 Atyja fiát *az ki* nem rágalmazza (XV. 6. s.)
 Hátra vetem *most én* minden dolgomat (XXVI. 4. s.)
 Ha valami nyavalyába *én* estem. (XXXIV. 13. s.)

Nem kereshetünk inversióihoz olyan mély alapot, mint Aranynál, a ki az értelmileg hangsúlyos szót emelte ki a szórend fölforgatásával; nem, Sztárainál, mint e kor többi verselőjénél az inversió inkább az értelem róvására megy, de kétségtelen, hogy rhythmikailag nyert vele a vers: épen e szokatlan, fordított szórend hívja föl az olvasó figyelmét a rhythmusra, érezteti vele, hogy a szórend eltérését meg kell indokolni, s ezt az indokolást csak a rhythmus szolgáltatja.

Nem művész ő sem, de legalább nem lelketlen mesterember,

¹ Gyulai Pál. Gyöngyösi István. Egyet. előadás. 1889—90.

nem elégzik meg jól rosszúl összehangzó szótagokkal, hanem iparkodik erejéhez és a kor ízléséhez képest becsülettel összeácsolni a rím alkotó részeit. A ki ilyen rímű strophákat tud írni:

Tükör gyanánt légyen ez mindeneknek,
Kik keresztyén nevet földön viselnek,
Életekben hogy ekképen éljenek,
Szent Dávidról az mint innen értenek.¹

vagy pedig:

Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen,
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.²

természetesen sok-sok gyöngébb, sőt rosszabb között, az számottevő versfaragó volt a XVI. században, kiválik a mesterségében osztozók nagy számából.

Természetesen Sztárainál, ép úgy mint kortársainál nem szabad a történeti szempontot figyelmen kívül hagyni, nem szabad önállóan tekinteni verselő képességét, hanem kapcsolatban a többi, egy korban élt verselővel, és akkor méltán adózhatunk elismeréssel összecsengő rímeinek, mely nem ismeri az unalmas rímelést a *vala* vagy *volna* szóval, könnyen gördülő, metszetekkel arányos részekre tagolódó sorainak.

3. (A XVI. sz. énekes könyveinek zsoltárai.)

Az a mozgalom, mely a zsoltárfordítás terén a XVI. század 30-as, 40-es éveiben megindult Sztárai működésével e században tetőpontjára emelkedett. Az átdolgozott zsoltárok számát tekintve, senki sem érte őt utól. E tekintetben Szegedi Gergely közelítette meg, ki a nevezetesebb zsoltárfordítók közül időrendben is legközelebb áll hozzá. Szegedi költői működése az ötvenes, hatvanas évekre esik. Természetes, hogy a Sztárai és Szegedi működése közötti időben mások is átdolgozták Dávid egy-egy énekét, kiknek nevét és működésüknek idejét sem a versfők sem a hagyomány nem mentették meg a feledéstől. Hogy ezeknek a száma nem lehetett csekély, az mutatja legjobban, hogy már 1560-ban elegendő anyag állott Huszár Gál rendelkezésére, hogy a névtelen zsoltárfordítók műveit beleolvassza Énekes könyvébe. Az Énekes könyv elveszett, még címe sem maradt ránk. Szabó Károly Szilvás Ujfalvi Imre megjegyzése alapján *Isteni dicséreték és psalmusok* címet adott neki,³ de sokkal valószínűbb Szilády feltevése, ki az 1574-ben

¹ XXVI. ps. 45—48. 1.

² XII. ps. 1—4. sor.

³ R. M. K. I. 40. 1.

megjelent Huszár Gál-féle Énekes könyv első kiadásának tartván arra a következtetésre jut, hogy címe *A keresztyén gyülekezetben való Isteni dicséreték és imádságok* lehetett.¹

Ez az elveszett Énekes könyv igen nagy szerepet játszik a protestáns zsoltárfordítás történetében, mert ha igaz Szilády Áronnak igen érdekes és alapos bizonyítékokkal támogatott föltevése,² akkor nemcsak a XVI. század zsoltáros könyveinek egy része, hanem közvetve még a híres debreczeni énekes könyv is ezen gyűjteményen alapul, melynek zsoltárait kétszáz éven át énekelte a református gyülekezet. Szilády következtetéseinek eredményét így foglalhatjuk össze: E Huszár Gál-féle Énekes könyv volt alapja az 1566-iki váradi és az 1569-iki Szegedi-féle énekes könyvnek. Szegedi gyűjteménye több kiadást ért: 1570—71-ből(?) maradt fenn egy csonka példány, 1572—79-ben szintén jelent meg egy újabb kiadás, melyből csak nyolcz lapnyi töredék maradt a múzeum könyvtárában. E kiadások, a mennyire a töredékekből megítélhetjük, tartalom tekintetében változatlanok. Már tartalmát tekintve is változást mutat az 1579-iki kiadás: kimaradt belőle számos dicséret, kerültek bele újak; elmaradt két zsoltár is, de bővült helyette két más zsoltárral. 1579—1590 között is jelent meg egy újabb kiadás, melynek töredékei az Erdélyi Múzeumban vannak. Ez a kiadás is bővült a vége felé, de alapjában mégis visszavezethető Huszár Gál 1560-iki énekes könyvére. 1582-ben jelent meg egy másik önálló gyűjtemény Bornemissza Péter Énekes könyve, mely jóval több zsoltárt közöl, mint a 63-iki és 79-iki Szegedi-félék. Ez és az előbbi gyűjtemény volt alapja a Szegedi-féle Énekes könyv 1590-iki kiadásának. »Ebből áll az az anyag, mely a debreczeni énekes könyv 1560-tól a Gönczi-féléken át 1592-től kezdve, nőtt, fogyott, avult, újult.³ Gönczi Ék. számos kiadásban jelent meg egész a XIX. sz. elejéig. Dicséretei részben ma is megvannak a református énekeskönyvekben, de zsoltárait a Szenczi Molnár Albert-félék teljesen kiszorították.

A debreczeni énekes könyv így tulajdonképpen három XVI. századi gyűjteményre vezethető vissza, a Huszár Gál 1560-iki, a Szegedi Gergely 1569-iki s a Bornemissza 1582-iki énekes könyvére: ez a három gyűjtemény a XVI. század legjelentősebb zsoltáros könyve. Kettejükét szorosabb kapcsolat fűzi össze, Huszár Gálét és Szegediét, a mint Szilády is gondolja. Valóban Szegedi 1569-iki és Huszár Gál 1574-iki kiadása között nagy a tartalmi rokonság, egy tőről nyilottak, az elveszett 1560-iki kiadásról.

Az említetteken kívül azonban számos, a XVI. sz. második feléből és a XVII. sz. elejéről való Énekes könyvben találunk még zsoltárokat, nagyrészt ugyanazokat, mint az előbbieken. A csak hírből ismerteket figyelembe nem véve csak egyet említünk meg, a XV.

¹ Szegedi Gyegely Énekes könyve. Függelék.

² U. o.

³ U. o. XVI. l.

század legvégén nyomtatott bártfai énekes könyvet, mely 1593-ban jelent meg.

Az unitáriusok is átvették a másik két felekezet zsoltárait s valószínű, hogy Dávid Ferencz eddig még elő nem került énekgyűjteményének is egy részét a verses zsoltárok tették. Unitárius énekes könyveink csak a XVII. sz.-ból maradtak s ebben meg is találjuk a debreczeni gyűjtemények psalmusainak nagy részét. Az első unit. énekes könyv, melynek címe *Isteni Dicséreték, imádságos és vigasztaló énekek*,¹ Kanyaró Ferencz véleménye szerint Thoroczkai Máté unitárius püspök kiadása, megjelent Kolozsvárott 1607-ben.² Ma az Ék. csonka, de tartalmának még teljesebb állapotából való jegyzékét közli V. Nagy János;³ megtaláljuk itt a zsoltárokat is, ép úgy, mint későbbi kiadásában. Azt is kimutatja V. Nagy János, hogy az unitárius Ék. a másik két testvér felekezet énekeit változtatásokkal közli; »különös gondnal van elmellőzve, kihagyva vagy átalakítva minden, mi nem felel meg az unitárius hitelveknek.« Idéz példákat is, de nem a zsoltárok közül. Valószínű, hogy a zsoltárokat épségben hagyta az énekek gyűjtője, mert nem volt bennük semmi felekezeti jellegű, az unitárius hívő sem talált olyan állításra, mely hitelveit vagy vallásos felfogását sértette volna.

A XVI. századi kéziratos Graduálok a zsoltároknak csak prózai fordítását közlik. Sem a Battyáni, sem a sárospataki, sem a nagydobszai Graduálban nincsenek verses psalmusok.

Ez énekes könyvek zsoltár anyaga körülbelül ugyanaz, majdnem azt mondhatnók, hogy kis változtatásokat nem tekintve tartalmilag teljesen megfelelnek egymásnak. Ha kiinduló pontnak a legrégibb zsoltáros gyűjteményt, az 1566-iki váradit fogadjuk el s ahhoz mérjük a többi, azt találjuk, hogy az 1569-iki Szegedi-féle alig egy-két zsoltárral közöl többet, 1579-iki Ék. két zsoltárt (CXXIII. és CXLVIII.) elhagy, de bővül más kettővel (XXIII. és CXLV.). Azonkívül a könyv végén állnak a következő zsoltárok, bár a gyűjtő nem írja föléljük, hogy a zsoltárkönyvből valók. *Jóllehet, hogy sokat szóltunk Dávidról* (XLII.), *Mikor Dávid vala keserűségben* (XXVI.). Bornemisszának már jóval több zsoltár áll rendelkezésére. Gönczi György, kinek 1592-ben Debreczenben megjelent Énekes könyve fennmaradt, az éneklendő anyagot tetemesen megrostálta⁴ s követte az 1567-iki zsinatnak az éneklésről vonatkozó határozatait.⁵ A bártfai Ék. s az unitáriusok énekes könyvei válogatva közli a zsoltárokat.

*

¹ Czímlapja hiányzik, csak a lapok fölött végig futó felirat árulja el rövid címét.

² Magy. Könyvszemle. 1895. 321. l.

³ Ker. Magvető. VI. évf. 96—99. l.

⁴ Erdélyi P. Énekes könyveink a XVI. és XVII. sz.-ban. 33.

⁵ U. o.

A zsoltár átdolgozása, mely Luther hatása alatt indult meg, mindinkább nagyobb mértéket öltött. A XVI. század második felében bőven teremnek zsoltárok. Sztárai sikeres működése sok költőt és sok ájtatos hívőt vesz rá, hogy zsoltárokat fordítson. A versfők is nem egy zsoltárszerzőnek nevét őrizték meg: Zeleméri László (II. zs.), Hartyáni Imre (LI.), Barát István (LXIX.), Németi Ferencz (CXLV.), Laskai (CXX.), Tesi (XXX.), Miklóska (XLII.), István Deák¹ (LVII.) stb. De ezeken a zsoltárszerzőkön kívül, a kik nem is voltak tulajdonképpen költők s kiknek a zsoltárból szerzett dicsérete úgy költői értéküket, mint hatásukat tekintve csekély jelentőségű, a tehetségesebb költőink közül is nem egy dolgozott fel zsoltárokat. Szegedi Gergely költői működésének a zsoltárok átültetése adta meg kiváló fontosságát. Skaricza Máté is zsoltárfordításaival biztosította költő nevének fennmaradását, sőt az a költő is, »a ki nem volt sajátlag vallásos költő«,² a régi magyar irodalom legkiválóbb és legkedveltebb lyrikusa, Balassa is dolgozott át zsoltárokat. De azokon a kisebb jelentőségű és ezeken a nagyobb tehetséggel megáldott költőkön kívül mennyi zsoltárszerzőnk van, kinek nevét nem tartották fenn a versfők, nem őrizte meg a hagyomány, mennyien vannak, kiket a késő utókor csak röviden névteleneknek mond! Annak a zsoltáryanagnak, melyet szorgalmasabb gyűjtőink az Énekes könyvben összeszedtek, mondhatni fele ismeretlen kéz műve. De hogy milyen rangú és foglalkozású férfiak lehettek e névtelenek, arra következtetést vonhatunk az ismereteknek rangjából, állásából. Pap Benedek, ki a XXVI. és XXVIII. psalmusból alkotta meg isteni dicséretét, kassai polgár, talán tanácsnok volt,³ Barát István, a LXIX. zsoltár szerzője, Kolozsvár polgára és négy esztendőn át bírja,⁴ Hartyáni Imre, ki az LI. zsoltárt foglalta versekbe, valószínűleg Balassa Bálint inasa, íródeákja.⁵ Ugyancsak pennájával kereste kenyerét István deák, kinek a LVII. zsoltár a kezemunkája. A régebbiek közül Batizi András és Siklósi Mihály prédikátor, Végkecskeméti Mihály, Kecskemét város bírja, Battyáni Orbán előkelő államférfi. Majd Sztárai, Szegedi, Skaricza lelkipásztorok. Látjuk tehát, hogy a legkülönbözőbb rangú és állású emberek foglalkoztak a zsoltárnak versbeszedésével: lelkészek és városi polgárok, iskolamesterek és íródeákok, majd előkelő családok sarjai, mint Battyáni Orbán és Balassa Bálint. Sőt a hagyomány magát János Zsigmondot is megteszi zsoltárszerzőnek, neki tulajdonítván az »Oh Uristen tekints hozzánk« kezdetű XII. zsoltárt.⁶ Milyen általános volt a vallásos lelkesedés: a vallásos érzés

¹ Kálmán Farkas szerint Temesvári István telegdi iskolamester. (?) Prot. Egyh. és Isk. Lapok. 1881. 1130. l.

² Beöthy. i. h.

³ R. M. K. T. VI. 376. l.

⁴ U. o. 377.

⁵ Szilády, Bev. B. B. költeményeihez XXVII.

⁶ V. Nagy János. Ker. Magvető. VI. k. Kardos A. ezt a zsoltárt Luther után készültnek tartja, i. h. 172. l.

nemcsak felekezetük anyagi támogatásában nyilatkozik meg, hitüket nemcsak vagyonukkal és karjukkal támogatják, hanem annak szellemi kincsét is növelni, gyarapítani akarják saját költői tevékenységükkel. A zsoltárfordítók nagy része azonban nem volt hivatásos költő, tehetségüket nem is lehet buzgalmukhoz mérni, úgy, hogy az eredmény nem állott arányban az igyekezettel: erre a meggyőződésre jutunk, ha végig lapozzuk valamelyik énekes könyv zsoltárait. Nem hibáztatás vagy szemrehányás képen mondjuk ezt, nem akarjuk azt állítani, hogy munkájuk felesleges, fáradozásuk hiábavaló lett volna, csak azt, hogy annyi buzgalomból, annyi nemes igyekezetből kiválóbb művek származhattak volna. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a történelmi szempontot; az előzményeket, a kor vallási, nyelvi és költészeti viszonyait kell tekintenünk, hogy igazságos ítéletet mondhassunk e zsoltárokról. Ha erre az álláspontra helyezkedünk, mindjárt más szemmel nézzük e paraphrasisokat: a hibáik mellett szemünkbe tűnnek kiválóságai is. Ekkor meglepődve érezzük az írók mély vallásos áhitatát, mely néha oly erővel tör elő a nehezen gördülő sorokból, hogy feledteti a nyelvet, a verselés darabosságát; gyönyörködünk a biblia néhány szebb képének sikerültebb fölújításában s ez pótolja kárunkat a száraz dogmatizálásért.

E nemes törekvésű, de szerény tehetségű szerzők mellé azonban olyan fordítók is csatlakoznak, akiket a természet gazdag költői érrel áldott meg s az előbbiek igénytelen próbálkozásai mellett annál tisztábban, ragyogóbban emelkednek ki a hivatott költők sikerült átdolgozásai, Sztárai, Szegedi, Skaricza zsoltárai, de valamennyiüket felülmulja régebbi lyrikusa Balassa Bálint.

Szegediről, Skariczáról és Balassáról, kiknek erősebb költői egyénisége zsoltáraikat kiemeli a többi átdolgozások sorából, külön fejezetben beszélünk, most csak a kevésbé jelentős zsoltárokat, a protestáns vallás és a magyar irodalom »névtelen hőseinek« műveit ismertetjük.

*

Az első kérdés, mely fölmerül, ha a névtelen hősök irodalmi működését vizsgáljuk, honnan merítették az anyagot, milyen zsoltárkészletet szolgált átdolgozásuk alapjául. Ha végig lapozzuk a Bornemissza féle Énekeskönyv azon leveleit, melyeket a zsoltárokból szerzett dicséretnek töltenek meg, azt tapasztalhatjuk, hogy az egyes zsoltárok fölé írt jegyzetszerű sorok legnagyobbbrészt egy latin zsoltár kezdősorát tartalmazzák. Ezek a latin idézetek megmutatják, honnan vette az illető versszerő zsoltárát. Onnan, a honnan Sztárai, Balízi s a többiek, a Vulgátából. Első pillanatra érthetetlennek látszik előttünk ez a tény, hiszen már akkor a zsoltárkönyvnek nem egy magyar fordítása forgott közkezen: Székely Istváné (1538), Heltai Gáspárnak 1560 és 1561-ben megjelent két zsoltáros könyve, azonkívül 1562-ben Heltai biblíája is elhagyta

a sajtót. Miért nem vették innen zsoltárszerzőink zsoltárai anyagát? Ha azonban alaposabb vizsgálat alá vetjük a kérdést, megtaláljuk a magyarázatot. Abban az időben, midőn Heltai zsoltárai és bibliája megjelentek, a zsoltárok egy része már le volt fordítva magyarra.¹ Heltaiból tehát nem dolgozhattak. A másik énekes könyv, mely forrásul szolgálhatott volna, Székely Istváné, mint már fentebb is említettük, valószínűleg nem volt általánosan ismeretes, könnyen hozzáférhető. A régebbi zsoltárszerzők tehát kénytelenek voltak abból a forrásból meríteni, mely leginkább a kezük ügyébe esett, a Vulgátából; hogy pedig a későbbi zsoltárszerzők, mint pl. Szegedi, Skaricza miért nem fordultak Heltaihoz, ennek oka valószínűleg ugyanaz, a miért elfordultak Heltai bibliájától is a protestánsok: a fordító szentháromság tagadó iránya.

Hogy a zsoltárok a Vulgátából való átdolgozások, e nézetünket még egy körülmény támogatja. Tudjuk, hogy a Vulgata és a protestáns zsoltárok számozása eltér egymástól; ha végig nézzük e zsoltáros könyveket, azt találjuk, hogy sokszor ugyanabban a gyűjteményben a zsoltárok egyrésze a Vulgata szerint van számozva, másik a zsidó biblia szerint. Ez az eltérés a számozásban csak úgy eshetett meg, hogy egy-két zsoltárfordító, a mint a Vulgata psalmusát versbe öntötte, nem törődött a protestánsok eltérő számozásával, meghagyta azt a számot, a mit a Vulgátában talált. Gondosabb fordító, mint Sztárai, Szegedi elkerülte e tévedést és mindenütt megváltoztatta a számozást a protestáns divat szerint, de a gondatlanabbak beléestek.

Vagy hetven zsoltárt vonunk tárgyalásunk keretébe, mind névtelen vagy jelentéktelenebb költőktől. Hogy jobban eligazodjunk köztük, csoportokra különítjük őket, de mintha csak népköltmények volnának, melyeknek szerzőit nem ismerjük, nem tehetjük az osztályozás alapjává a költők egyéniségét. A legfontosabb választó szempont az a felfogás, a melylyel a fordító a zsoltárt földolgozta. Két csoportra különülnek, a kisebbiket azok a zsoltárok teszik, melyeknek szelleme megmarad a zsidó gondolkodás és érzés világ keretében, melyek vallásos eszméket fejeznek ki, de általános vallásos eszméket, nem egy vallás, egy felekezet gondolatait. Olyanok ezek, hogy minden egy istent hívó felekezet a magáénak mondhatja. A másik, a nagyobb csoportot azok a zsoltárok alkotják, melyeknek szelleme nem a zsidó szellem, melyek nem Dávid lelki világára, hanem a keresztyén hit világra vetnek fényt. Keresztyén fogalmak, keresztyén nomenclatura: Jézus Krisztus, szentlélek, megváltás, evangelium, keresztyénség, ritkábban egy-egy apostol neve, mindezek megfosztják e zsoltárokat attól a speciális jellemző vonástól, melyet legáltalóbban közös nevök magyaráz meg: »Dávid király zsoltárai«. E zsoltároknak a biblia zsoltáraihoz már csak

¹ Azok legalább, melyek az 1560-iki Huszár Gál-féle zsoltáros könyvben megjelentek.

nagyon kevés a közülük, legfeljebb néhány közös frázis, és az, hogy a zsoltárszerző énekének végén Dávidra hivatkozik, mint a kitől a zsoltár való.

Az első csoportról nem sok mondani valónk van: Mind bőbeszédű, paraphrasisszerű átdolgozás. A Vulgáta zsoltárainak gondolatait szép sorjában, néha kibővítve szedik versbe. Akár megtoldják a Vulgátában talált szöveget, akár megkurtítják, többnyire túloznak: vagy nagyon sokat tesznek hozzá s úgy a zsoltár hosszadalmassá válik egészen az unalomig, vagy kelleténél többet hagynak el belőle s így elvész a zsoltár szépsége. A helyes közép utat kevesen tartják meg. István deák, kinek nevét a tőle szerzett LVI. zsoltár versfői őrizték meg, követte talán a legjobb utat: lehetőleg elmond mindent, a mit eredetijében talál, kivéve az utolsó versszakokat, melyeket majd minden fordítónk feleslegesnek tart magyarrá átültetni. Természetesen tőle se követelhetjük meg, hogy a már megrostált szöveget épp úgy szedje versbe, a hogyan találta, ugyanazokat a gondolatokat öltöztesse magyar szavakba, melyeket Dávid: told hozzá ő is egypár szót, vagy elhagyja a mit a bibliában a gondolatrhythmus kedvéért ismételt előad.

Tesi, kinek nevét a XXXI. (Vulgáta XXX.) zsoltár versfőiben olvashatjuk, például szolgálhat, hogy mire vezet a rövidségre való erőszakos törekvés. A mit a Vulgáta 24 hosszú versben mond el, azt ő 8 rövid három soros strophában akarja összevonni. Azt érte el vele, hogy az eredetijének még csak alapgondolatát sem mondja el. Hogy azonban röviden, elhagyva egyet-mást a Vulgátából is lehet sikerült átdolgozást alkotni, szépen bizonyítja a CXXVII. zsoltár ismeretlen szerzője. (Vulgáta CXXVI.) Kevesebbet mond, mint a Vulgáta, de semmi lényegeset el nem hagy. S a tartalom rövidségéhez hozzáillik az egyszerű, bibliai tömörségű költői nyelv, úgy hogy az összes hasonló jellemű zsoltár közül ezt tartjuk a legkiválóbbnak. Gondoljunk csak a következő két versszakára:

Valamely városnak avagy háznak népét
Úristen nem őrzi, higgyed annak vesztét;
Nincsen Isten nélküli segítség és üdvösség.

Csak hijába leszen reggel fölkelétek.
Nektek kik erőssen Istenben nem hisztek;
Nincsen Isten nélkül stb.

Megemlíthjük még a CXXV. zsoltárt¹ is, mely hasonlóképen rövid sorokban, rövid versszakokban írt ismeretlen költője. Ez is szabad, rövid átdolgozás.

Az ilyen fajta átdolgozásoknak megvan a maguk irodalomtörténeti jelentősége: előkészítik az utat azon fordító szármára, a ki majd a Marot-Beza-féle zsoltárok nyomán új irányt jelöl a magyar

¹ Szegedi 1569-i Ék. CXXIV. zs.

zsoltárköltésnek. Úgy külső alakjuk, mint tartalmuk hasonló a francia zsoltárokéhoz. Tartalmuk egyszerűbb, tömörebb, mint a többi korabeli zsoltároké, versalakjuk mesterkétebb és művészebb. Sem a verses forma zengzetességét, sem a tartalom költőiségét tekintve nem érik utól a francia zsoltárokat, de magasan fölötte állnak a XVI. századi magyar zsoltároknak. A forma mesterkétebb volta talán kissé ízléstelen és a középkori leoninusféle költői játékokra emlékeztet — pl. a CXXV. zsoltár kilencz versszaka mind egy rímbe megy ki — de azért a költői alakítás terén mégis haladást mutat azon hosszú 15—19 szótagú sorokhoz képest, a melyekből a század közepéig a zsoltárfordítók zsoltáraikat összerótták. De tartalmukért is megilleti a dicséret: megvan az az érdemük a mit eddig mindig dicsérettel emeltünk ki, hogy az átdolgozás közben nem vész el a biblia szelleme.

Forduljunk most figyelmünkkel a zsoltároknak a másik csoportja felé, melyeknek csak a nevük mutatja, hogy a zsidó költészet virágos kertjében tejettek, mert jellemük, hangjuk, gondolataik egészen más világra, más környezetre vallanak, a keresztyénre, melynek eszméit beleoltották a zsoltárfordításaikra. Említettük, hogy a keresztyénség eszméinek átültetése a zsoltárokba nem új dolog. Hivatkozhatunk arra is, hogy a külföldi irodalmakban Luthernél találkozunk e jelenséggel először, hogy nálunk Sztárai, sőt már Batizi, Battyáni Orbán zsoltáraiban is megnyilatkozik ez a szellem. Hogy azoknál a zsoltárszerzőknél is megtaláljuk, a kik közvetlenül Sztáraihoz csatlakoztak, az csak természetes fejlődés. Értekezésünk első részében már jellemeztük azt az eljárást, rámutattunk azokra a körülményekre, melyek okozták s azokra az eredményekre, melyek nyomukban fejlődtek, most csak azoknak a jelenségeknek feltüntetésére szorítkozunk, melyek a későbbi fejlődés folyamán felmerülnek.

A második korszak verselői nagyobb bátorsággal és több szabadsággal nyúlnak az eredetihez, s a mi eleinte szinte öntudatlan törekvés volt, az mind jobban magán viseli a tudatosság színét.

Igy hogy a legkönnyebben észrevehető külső sajátságon kezdjük, említettük még az első korszak zsoltárfordítóinál azt a szembeötlő ellenmondást, hogy bár egészen átdolgozták az eredeti zsoltárt, át meg átszöttek keresztyén eszmékkel is, mégis odateszik a zsoltár végére »Szent Dávid írta a Zsoltár könyvben.« Ez a disharmonia nemcsak a mi figyelmünket vonja magára, hanem megütkezést keltett a későbbi szerzőknél is, belátták ennek a kortévesztésnek bántó voltát és iparkodtak rajta úgy a hogy segíteni. A legegyszerűbb eljárás lett volna, ha egyszerűen elhagyják ezt a stereotíppá vált phrasist, de ilyen gyökeres változtatásra nem mertek e zsoltárfordítók vállalkozni. Mindamellettt találunk egy pár zsoltárt, melynek végéről, illetőleg elejéről elmarad a hivatkozás Dávidra és a Zsoltárkönyvre. Nehány költő szerencsés tapintattal

megtalálja a középutat: megmondja, hogy Dávid énekel így, de hozzáteszi, hogy a keresztyénség képében:

Szent Dávid a Zsoltárkönyvben,
Keresztyéneknek képében
Könyörgést teszen ekképen stb.

(LXXX. zs.).¹

Vagy pedig:

Igy könyörge a' szent Dávid Krisztus urunk képében stb.²

Igy békül meg a két ellenmondó törekvés: a ragaszkodás Dávid személyéhez és a könyörgésnek teljesen keresztyén szeleleme.

A zsoltárfordító keresztyén érzésvilága azonban fontosabb, a zsoltárok szellemét érintő változást is idézett elő: mind inkább megteltek a zsoltárok a keresztyén hitvilág legjellemzőbb, legsajátosabb képzeteivel.

A ker. vallás egyik uralkodó és egyik legmisztikusabb képzete a szent háromság. Annyira sajátos képzete ez az evangéliumi hitnek, hogy szinte elképzelhetetlen, miképen gondoltak arra, hogy kapcsolatba hozzák a zsidó zsoltárral. És mégis, különösen a zsoltárkönyv vége felé több zsoltárt találunk, melyek a szentháromság dicsőítésével végződnek. E zsoltárok, melyek a bibliában közel vannak egymáshoz a Szegedinek tulajdonított CXXII., a CXXX, CXXXIII, és CXXXIV. zsoltár. Utolsó versszakuk mind a négynél nagyon hasonlít egymáshoz:

Dicséret néked Atya Ur Isten a' te szent Fijaddal,
Néked Szent Lélek egy örök Isten a' Szent Háromsággal.

(CXXXIV. zs. Bornemissza Ék.)

A többi említett zsoltár is ilyen formán végződik, a mi eltérés van köztük, az csak egyes jelzőkre vonatkozik, a fő gondolat s a rhythmikus elosztás mindegyiknél ugyanaz. Ha meggondoljuk, hogy nemcsak a befejező sorok egyeznek meg a négy zsoltárban, hanem a költői előadásmód is rokon végig az egész zsoltárokon; hogy formai tekintetben egészen közel állanak egymáshoz, kettőnek a rhythmusa teljesen ugyanaz s a másik kettőé is nagyon hasonlít hozzájuk: e két tény egybevetése arra enged következtetni, hogy e négy zsoltár valószínűleg egy szerző műve.

E négy zsoltáron kívül még több zsoltárunk is van, melyek a szent háromság dicsőítésével fejezik be. Ilyenek pld Zeleméri László II. zsoltára, a Régen ó Törvényben kezdetű VIII. zs., a Foháskodom hozzád kezdetű XLII., a XCV., a CXVII. stb.

Mindezek a magyar zsoltárok a szentháromságot tehát nem beleillesztik a zsidó zsoltárba, hanem befejező akkordul használják: s ezt már nem nehéz megmagyarázni. A keresztyén zsoltáriró

¹ 1569-iki Ék.

² Bornemissza Ék. LXX. zs.

képzelete annyira el volt telve a szentháromság tanával, mely a vallásának három legfölségesebb gondolatát, a teremtőt, a megváltót s az isteni ige erejét egységes jelképbe foglalta össze, hogy nem gondolt a zsoltár tartalmával, s minden kapcsolat nélkül oda merte állítani zsoltára végére, mint lelkének egyik uralkodó képzetét.

Jobban beleillik a zsidó felfogásba a keresztyénségnek egy másik sarkalatos tétele, a megváltás tana. Hiszen mondhatjuk, hogy ez az a pont, a hol a két vallás érintkezik. Csakhogy míg a zsidó próféták a megváltást, mint eljövendőt hirdették, mint reményt, addig a keresztyén hit a már megtörtént megváltást tanítja, s míg a zsidók nem tudván elvonatkozni a földi nyomorúságtól a szolgaság alól való megváltással biztaták népüket, addig a keresztyén világnézet magasztosabb erkölcsi fölfogásra emelkedve a lélek megváltását tanította. A zsidó zsoltárokból is volt szó a megváltó eljövételéről, (pd. a II.-ban) a mi fordítóink tehát, midőn a megváltást nem egyszer beleszővik a zsoltár gondolatai közé, a zsidó próféta nyomdokain haladtak, találtak olyan utalást, melyet megtarthattak és átalakíthattak a keresztyén megváltás szempontjából. Hogy a megváltás gondolata többnyire kapcsolódik a hálaadás érzetével pd. a már említett VIII. zs.-ban, Barát István LXIX. zsoltárában, a LXXX. zs.-ban és még egyebütt is, az természetes, hiszen a keresztyén értelemben vett megváltás Krisztus urunk eljövételével befejeződött, s érte hálával kell viseltetnünk.

Néhány költőnk, a kevésbbé merészek beérik avval, hogy az utolsó versszakot szentelik a megváltó dicsőítésének, azok azonban, kiknek képzelete bátrabban szárnyal, a zsoltárfordítók nagyobb része, magába a tulajdonképeni zsoltárba is beviszik az Isten fiának ünneplését. A hol a zsidó zsoltár Istennek ad hálát, hozzá fohászkodik, ott igen sok zsoltárunkban a könyörgés, a panaszkodás Krisztushoz van intézve. Több zsoltárunkban Krisztus nem is az Isten helyett szerepel, hanem a költő bár eddig az Isten dicsőségét zengette, mégis egyenesen Krisztusra tér át, mivel a keresztyén felfogás szerint Atya és Fiú annyira egybe tartozik, hogy ha az egyikről van is szó, a másikat is mindég odaértjük. Így kerülnek a zsoltárba ilyen sorok:

Mert Krisztusnak menyországban az tisztí,
Földön szelíd alávalókat nézi,
A' kevélyeket fejenként megtöri
E' világi bölcséket szégyeníti. stb.¹

Ez a hódolat sem tartalmi, sem gondolati kapcsolatban nincs már a zsidó zsoltárral és inkább illenék valamely Krisztusról szóló prédikációba, mint e hálaadó zsoltárba; mivel azonban e zsoltár Isten hatalmát és jóságát dicsőíti, a szerző nem állja meg, hogy

¹ CXIII. zs.

a megváltórol ne mondjon egyet-mást. Hasonló dogmatikus fejtegetéseket találunk Barát István LXIX. psalmusában:

Ezen te szent fiad megesküdt minékünk,
Hogy te szent orczádot nem rejtéd el tőlünk,
Sőt az ő nevében az mit tőled kérünk,
Minden kétség nélkül megadod minékünk.

Parancsolta nékünk szent Máté könyvében,
Hogy az légyen dolgunk mindennek előtte,
Hogy szent országodat az ember keresse,
Azután az testi hogy minden meglenne.

A keresztyénség uralkodó eszméin kívül volt egy másik kör, a melynek képzetait beleszőtte a zsoldárfordító a zsidó költeményekbe. Ez a másik világ, a melynek érzelmei behatoltak az eredeti zsidó anyagba, a magyar nemzeti érzés világ volt. Sőt már a bevezetésben megemlítettük, hogy a zsoldárok gyors elterjedésének és nagy népszerűségének egyik okát épen ebben a körülményben kell keresnünk, hazánk szomorú politikai helyzetében, mely panaszra indította a zsoldárfordítókat s a mely annyira megegyezett a zsidóság szorongatott, veszedelemnek kitett helyzetével. Már az első zsoldárainkban találtunk egy-egy elburkolt czélzást e gyászos viszonyokra, a szorongató ellenségre. Tekintetbe véve azt, hogy mily szabadon jártak el a második korszak zsoldárfordítói Dávid király énekeinek átdolgozásaiban, mennyi idegen eszmét vittek a zsidó dicséretetekbe, csodálnunk kell, hogy épen ezeknek az érzelmeiknek, a haza baján való kesergésnek, az ellenség iránti haragnak inkább csak a fordítandó zsoldárok megválasztásában adtak kifejezést abban, hogy Dávid énekei közül a bánatos hangulatú, panaszkodó, segélykérő zsoldárokat dolgozták fel szívesebben. Magukban az átdolgozásokban a mi sajátlagos viszonyainkra csak elvétve találunk utalást, a mi van, az is oly általános, hogy kétség merülhet fel, vajon reánk czéloz-e a költő vagy a hasonlóképpen elnyomott zsidókra. Találunk azonban egy-két helyett, a hol kétségkívül hazánk nyomorúságos állapotáról, a pogány török dúlta országunkról van szó. Így a »Keresztyéneknek Istene« kezdetű LXXX, zsoldár utolsó verse:

Szent Dávid a' 'soltár könyvében,
Keresztyéneknek képekben
Könyörgést téssen ekképen:
Mi is kövessük őt' ebben,
Hogy Isten a' Pogányságot
Rólunk elvégyen fogságot,
És adjon már szabadságot.

Hasonlóképen csak a hazai viszonyokra vonatkozhatnak a következő sorok, melyeknek semmi megfelelője nincs a szent írásban

Kezembe adod még én ellenségemet,
 Ki mostan elhordja édes Nemzetemet,
 Sztelen pusztítja szép 'síros földemet,
 Gyakorta levágja erős vitézimet.¹

Ugyanezen zsoltár 15—17. verse:

A' te híveidet mentsd ki a' rabságból,
 A' Pogány Népeknek ő vas igájokból.

16. Te adsz diadalmat a' te Királyidnak,²
 Te adsz bölcsességet az ő Tanácsinak;
 Légy vezére azért a' mi Királyunknak,
 Légy bátorítója az ő Hadnagyinak.
 17. Vedd el bátorságát mi ellenséginknek,
 Rontsd meg erejüket a' Pogány népeknek. stb.

Hartyáni Imre LI. zsoltárában könyörög az Istenhez:

Végezd-el, Uram, magas kőfalát a' te Egyházadnak
 Adjad kezekhez már az országot áldott fíjaidnak,
 Bizodalommal nagy reménységgel kit régolta várnak.

A CXXXVIII. zsoltár költője lefordítván a Babylonba hurczolt
 zsidók segítség kérő énekét, hasonló kitartásra és Isten félelemre
 nti honfitársait:

Ezt éneklé az Istennek népe régenten,
 Mely nagy példa a' mi időnkben.³

Határozottan erősebb a nemzeti érzés, több a magyarság
 sorsára célzó mozzanat a későbbi zsoltárookban, mint volt a szá-
 zad közepéig, mind a mellett aránylag ritkán esik meg, hogy a
 zsoltár verseiből kicsendüljön határozottabb nemzeti hang, aránylag
 kevés az a versszak, a hol a zsoltárfordító Dávid király énekeinek
 hangjaival egybevegyíti a maga panaszos sóhajait.

Maguk az énekes könyvek összeállítói is belátták, hogy a
 keresztyén eszméknek megszólaltatása és a korviszonyokból fakadt
 érzelmeknek kifejtése nem illik a zsoltár szelleméhez. Ezért, ha egy-
 egy olyan zsoltárra akadtak, a melyben túlságosan elhatalmasod-
 tak ezek az anachronismosok, akkor azt a zsoltárt nem a zsoltár-
 ból való dicséretnek között, hanem valami új címet adva nekik az
 énekes könyvük más részén közlik. Szegedi⁴ is több zsoltárból
 készült éneket közöl a zsoltárok után következő részekben. A szent-
 egyházbéli dicséretnek között van a LXXVII. zs. (kezdet: Magasz-

¹ CXLIV. 21. kezdete. »Minden állat dicsér stb.

² Ennek az egy gondolatnak megfelelője meg van a Vulgataban is. ps.
 CXLIII. v. 10. Quia das salutem regibus...

³ Első unit. énekeskönyv.

⁴ Az 1569. énekes könyvben.

tallak én istenem) Cantio optima czímen, Siklósi M. LIII, zs.-t a prédikáció után való énekek között adja, czím helyett a Vulgáta felirata áll: Domine non secundum peccata nostra. stb.

Legjellemzőbb ebben a tekintetben az a *Panasza Krisztusnak* című ének, mely Bornemissza gyűjteményében maradt fenn.¹ Szerzője Szekhárosi Horvát András, még a század közepén működő költő, s maga a költemény a II. zsoltár alapján készült, de jelenlegi kidolgozásában nincs e költeménynek a II. zsoltárral semmi közössége, csak a legelején egy-két rokon gondolat. Annál több benne a polemizáló elem: szembeszáll a katolikus vallással és erős elkeseredéssel, kegyetlen gúnynyal támadja meg a pápát, püspököket, szerzeteseket, ostromozza Róma vétkeit, majd gúnyolja a váradi papokat, kik szent László testét imádják; bálványimádásnak mondja vallásukat, hiábavalóságnak a zsolozsmájukat, a breviárt, a misemondást, a búcsút. Felhossa Luther érdemeit, ki »kárt tön pápának.« Inti Magyarországot, hogy ébredjen fel s térjen az igaz hitre. Ime, mivé lett a zsoltár! Dávid király énekéből egy versbe szedett polemikus irat, mely nemcsak általánosan keresztyén eszméket tolmácsol, hanem már felekezeteket is. Első sorban magyar viszonyokra hivatkozik, sőt hangot is cserélt, a panaszkodó vagy esdeklő hang helyett polemizáló és izgató.

Természetes, hogy e költeményt Bornemissza, kinek kényesebb ízlését, úgy látszik még Balassa Bálint első versei sem elégitették ki, nem közli e verset a zsoltárok között, hanem külön, gyűjteményének más részében.

Verselés tekintetében találunk némi haladást a Sztárai és az előtte működő zsoltárköltőkhöz képest. A haladás nem abban áll, hogy talán e későbbiek tökéletesebben verselnének, rímeik csengőbbek, rhythmusuk gördülékenyebbek volnának, nem, ebből a szempontból Sztárai költeményei legkiválóbbak az énekes könyvekben. Azt kell haladásnak tekintenünk, hogy nem egy zsoltárszerzőnknek meg volt az a törekvése, hogy az egy rímbe összecsendő négy-soros versszakok helyett valami más, valami változatosabb formára alkotta meg énekét. A hosszú sorok, a 15-ös, olykor 19-es, a maguk öt-hat szótagú ütemeivel bántóan érintik az érzékenyebb fület, a versszakot alkotó négy sornak egy rímmel való összekapcsolása untató s tekintettel a költőknek gyakorlatlanságára, erőltetettnek érzik. Voltak már zsoltárszerzőink között is, a kik beláták, hogy a bajon segíteni kell. Orvoslás végett nem is kellett új versalakokat kitalálni, egyszerűen meríteni kellett abból a forrásból, mely gazdag változatosságban vetette fel a különböző formákat: föl kellett használni azt a gazdag kincset, melyet a nemzeti népköltészet ismert. Lehet ott is rövidebb sorokat találni, ott volt, hogy a két legjellemzőbbet említsem az ősi tizenkettes, az ősi nyolczas, a maga rövidebb ütemeivel. Már Sztárai is több zsoltárát 12-esek-

¹ Szegedinél is megvan, de a zsoltárok között.

ben írta. A későbbiek között már sok a 12-es, még több a 8-asban írt zsoltár.

Nehezebben szabadultak attól, hogy úgy mondjam, balitélettől, hogy négy sort kapcsolnak össze egy rímmel. De érthető ez a ragaszkodás a hagyományhoz! Gondoljuk meg, milyen sok küzdelembe került míg a XVIII. század végén a francziás iskola győzött a maga kétsarkú verseivel, s mennyire ellenezték Gvadányiék a négyes rím leszállítását. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a XVI. században alig találkozunk költő, a ki szakítani mer a hagyományos szokással. Csak kevés zsoltárunk van, melynek két sora csendül össze, a legtöbben mind a négy sor rímel.

Találkozunk azonban a rímeknek változatosabb elhelyezésével is. pd. a XII. zs. (Kezdeté »*Ah Urísten tekints hozzánk*«) hét nyolcz szótagú sorból alkotja stropháit, képlete *aa bb ccc*. Ugyanilyen formában van írva a »*Bűnösök hozzád kiáltunk*« kezdetű CXXIX. zs. Még merészebb ujításokra is akadunk: a ver-szakokat különböző hosszúságú sorokból szerkesztik egybe, Az »*Úr Isten! irgalmazz nékem*« kezdetű LI. zsoltár 8 soros, páros rímes versszakokat alkot, sorai 8 tagból állanak, de a hatodik és nyolcadik 9-ből. Az LIV. zs. (kezdeté *Úr Isten! kérünk a te szent nevedért*) három 11-es és egy 5-ös sorból alkot egy versszakot.

Találunk refraine-t is egy-két zsoltárnál (pd. CXXIV, CXXVII, LXX.). Csodálatos, hogy úgy bánnak a refraine-vel, mint Thordai Benedek a XXX. zsoltárában: kétsoros versszakokat zárnak be vele. Thordai még mesterségesebben alkalmazta a refrainet, váltakozó s keresztbe rímelő visszatérő sorok fejezték be a versszakot. A későbbiek ennyire nem mentek.

Kevés az, a mit e későbbi jelentéktelenebb zsoltárok verseléséről mondtunk, de csak egy dolgot volt szándékunk kiemelni, azt a változatosságra való törekvést a külső alak tekintetében. Ennek a jelentéktelenség látszó igyekvésnek meg volt a maga szerepe: átmenetül szolgált Szenczi Molnár Albert zsoltáraihoz, hol forma tekintetében épen ellenkezőjét látjuk annak, mint a mivel Sztárai és előzőinél találunk. Rövid, különböző hosszúságú sorok változatos elhelyezésbe, ölelkező, kereszt rímek oly nagy gazdagságban, a milyent még Balassa versei sem mutatnak fel. Hogy ezek a Szenczi-féle zsoltárok oly nagy sikert arattak, az nem történhetett előzmények nélkül, s ez az előzmény volt néhány zsoltárköltőnknek törekvése.

4. (Önálló egyéniségek: Szegedi, Skaricza, Balassi).

»Az soltárnak nagy része meg vagyon fordítva fő emberek által, kik közül az én tetszésem szerint legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé« mondja Szenczi Molnár Albert a zsoltáraihoz írt előszavában. Tehát Szegedi és Sztárai a legtehetségesebb és hozzátehetjük, legtermékenyebb zsoltárszerzőink.

Sztárai 16, Szegedi 9¹ zsoltárt dolgozott át. De Sztárai nem termékenységgel múlta felül Szegedit, hanem tehetségével is: zsoltárai sokkal sikerültebbek, mint Szegedié, művészebb volt alakító képessége, erősebb a ritmusérzéke, vallásos érzése is hatalmasabb erővel jelenik meg. Szegedi mint költő nem volt ily kiváló, de zsoltárai ha alatta is állanak Sztáraiéinak, mincsenek minden szépség híján; vallásos érzülete nem oly heves, mint Sztáraié, de »a nyugodt s mély vallásos érzület tartalmas érthetőséggel párosul.«² Ha verselő képessége nem éri utól Sztáraiét vagy Thordai Benedekét, de mégis felül emelkedik az átlagon.

Szegedi is, mint Sztárai, oda írja zsoltárai fölé azon latin zsoltár kezdősorát, melyből átdolgozásához anyagot merített. E latin sorok a Vulgáta megfelelő zsoltárainak kezdősorai, világos tanúságul annak, hogy ő is innen vette a »zsoltárból való dicséret« anyagát. De ha a forrás közös is, nagy különbséget találunk a feldolgozás módjában. Sztárai iparkodik követni forrásának gondolatmenetét, csak hogy az ott talált eszméket, gondolatokat kibővítve, hasonlatokkal, képekkel érthetőbbé téve adja vissza. Tesz hozzá gondolatokat, de lehetőleg megkíméli az ott talált anyagot. Szegedi is átdolgozó, de átdolgozása sokkal szabadabb: nem ragaszkodik az eredetinek gondolatmenetéhez, sokat elhagy, sokat tesz hozzá.

Változtatásai részben megfelelnek azoknak a törekvéseknek, melyeket már több ízben vettünk észre a zsoltárfordítók munkásságában. Láttuk, hogy protestáns zsoltárszerzőink Dávid énekeinek feldolgozásával első sorban egyházuk érdekeit tartották szemük előtt, olyan fogalmakat vittek tehát bele énekeikbe, melyek egyházuk vallásos fogalmainak megfelelnek. Így lett a zsidó zsoltárból ker. ének. E szempont vezette gyakran Szegedit is, az ő zsoltárainak egy része keresztyén dicséret. Nem mind, van néhány zsoltára, melyben egyáltalában nem nyilatkozik meg a keresztyén szellem, a melyekből még eszmék és fogalmak is kiányoznak (VII. és XXIX.), sőt általában azt mondhatjuk, hogy tartózkodóbb kortársainál, de találunk átdolgozásai között olyant is, mely annyira át meg át van szöve keresztyén vonatkozásokkal, hogy hozzájuk a zsidó zsoltárnak már semmi köze sincs. Ilyen a CXXII. zsoltár, melyről azonban nem bizonyos, hogy az ő szerzeménye, de még inkább a Pap Benedek nevén szerzett CXII. zsoltára, melynek tartalmát a »boldog« ember tulajdonságainak feldolgozása teszl. Ilyeneket mond róla:

Igen táplálja ő a szegényeket,
Jelesben pedig a keresztyéneket . . .

¹ De e 9 közül egy, az »*Örül a mi szívünk*« kezdetű, alkalmasint nem Szegedi költeménye. L. R. M. K. T. VI. 375.

² R. M. K. T. VI. 360. 1

vagy pedig:

Pusztaságáról ő szentegyházának,
Nagy szűk voltáról az hű tanítóknak,
Fő gondot visel, hogy maradékinak,
Mennyekben gyűjtsen kincset fiainak.

Még bántóbb ez az anachronismus, mivel az első versszakban ezt mondja:

Szent Dávid mondja ezt a Zsoltárkönyvbe.

az utolsó verse pedig így hangzik:

Ezeket írta szent Dávid könyvében
Száz és tizenkét szép dicséretben,
Hogy a keresztyént megismerd hitiből,
Kivül peniglen cselekedetiből.

De nem ezért neveztük Szegedi zsoltárait szabad átdolgozásoknak. Ezen az úton már többen is haladtak, sőt majd mindegyik azok körül, kik előtte zsoltárt fordítottak. Van azonban egy olyan tulajdonsága, mely csak a legkiválóbb zsoltárszerzőkben van meg: a biblia megszabta keretbe beletudja vinni a maga egyéniségét, megszólaltatja a maga sajátos lelkivilágának hangjait. Ugy hogy a zsoltárait nemcsak mint egyszerű műalkotásokat kell tekintenünk, hanem mint egyéniségének költői szózatát, mely, mint valami eredeti költemény, bepillantást enged a jellemébe is. Megismerjük zsoltáraiból az embert, a maga egyéni lelki világával, a hazafit, sőt még a foglalkozásának hatását is tanulmányozhatjuk költészetében.

Természetes dolog, hogy a költő, midőn olyan tárgyat dolgoz fel, melynek hangulata rokon saját lelki világával, nem tud teljesen objectiv maradni, hanem beleszó egy pár oly eszmét, gondolatot is, melyek az ő lelkéből fakadnak. Sztárai, kinek fő jellemző vonása a heves, a hajthatatlan vitára mindig kész lélek, vallásos érzelmeiben is e hevesség jellemzi: e hevesség jelentkezik zsoltáraiban is. Balassa Bálintot az önvád és a gonosz ellenségei iránt táplált harag tölti el: ezek az érzelmek uralkodnak vallásos énekeiben. Szegedi szelid lelkű ember: kitűnik ez panaszos zsoltáraiból, melyekben az ellenségei ellen kér Istentől segítséget.

Az ellenség fejemre törekedik,
Erejében, hatalmában bizakodik,
Sok türéssel én lelkem fogyatkozik. (X. zs.)

Kéri az Istent, hogy büntesse meg a gonoszt, mutassa meg, hogy ő az árvák, özvegyek Istene, de rögtön hozzáteszi:

Ezt Uristen! én *nem kérem bosszúságból,*
Csak kívánom megtérését bűneiből,
Ne támadjon ellenem kevélységből. (U. o.)

Nem az a fölfogás nyilatkozik meg e sorokban, a mi jellemzi Dávid e fajta énekeit, nem kívánja a gonoszok pusztulását, hanem megtérését. Ime itt már az ő egyéniségében megváltozott az eredeti zsoltár, türelmes, békeszerető lelke elsimította az eredeti erős, boszszuállásra vágyó kitöréseit.

Van még lelkének egy igen nemes vonása, mely lépten nyomon megnyilatkozik zsoltáraiban: a szegények, árvák, elnyomottak iránt tanúsított rokonszenve. Magában a zsidó zsoltárban is gyakran felcsillan az énekes szánalma a szerencsétlenek iránt, de Szegedi, a hol csak lehet, kifejezi ezen érzelmeit. Kéri az Istent, mutassa meg, hogy ő az árvák, özvegyek istene. (X. zs.) Inti azokat, a kik az Islentől jót akarnak, hogy

Ne cselekedjék ő kegyetlenséget,
Meg ne nyomorítsa az szegénységet,
Az törvénybe ne végyen ajándékot,
Hogy el ne fordítsa az igazságot.
(XXXIII. zs.)

Majd később:

Az úristen szegények mellett vagyon,
Kiknek megkeseredett szívek vagyon. (U. o.)

Ki az Istennek jó sáfára akar lenni, az nem hagyja a szegényt szomjuhozni, éhezni. (CXII. zs.)

Azonban Szegedi jellemének még egy vonását öntudatlanul s talán akaratlanul is megörökíti zsoltáraiban: ha olvassuk ez énekeit, tüstént felismerjük szerzőjében a kálvinista prédikátort. Megismerkedünk vele nemcsak emberrel, hanem mint egy egész osztálynak tipikus képviselőjével. Zsoltáraiban már első olvasásra megüti fülünket az a kenetes prédikáló hang, mely nem a legjobban illik Dávid kesergő-panaszkodó énekeibe. E prédikatori, oktató hang abban nyilvánul, hogy szereti a Vulgátában talált gondolatokat bővebben megmagyarázni, azokhoz egy-egy intést, tanítást fűzni. Hogy miképen körülír, megmagyaráz egy-egy gondolatzt, vegyük arra példának a VI. zsoltár 3. versét.

Vulgata ps. II. v. 3. Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum: sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

Szegedi VI. zsoltár 7—12. sor.

[De sőt] úristen könyörülj rajtam mert csak alig vagyok
[Tudod úristen mely beteg vagyok, mert nagy bűnös vagyok]
Gyógyíts meg engem [ez fájdalomból] mert [gyógyulást várok.]

[Az én testemben felséges Isten! semmi épség nincsen]
Csontjaim közül [annyira juték, hogy] egy helyen nincsen,
[Minden erőmtől megfogyatkoztam, semmi jó bennem nincsen.]

Talán ebben a dicséretében követi leghívebben a Vulgáta zsol-tárának gondolatmenetét s ezt is annyi magyarázgatással, értelmezéssel bőviti ki, végére pedig ezt az oktatást illeszti:

Senki bűnétől meg ne ijedjen, csak Istenben higgyen,
Elbocsáttatik szent áldomással, ha ő hozzá megyen,
Én rólam példát ez dicséretben mind ez világ vegyen.

Ez az oktató, magyarázgató hang a legvilágosabban a CXII. zsol-tárban nyilatkozik meg, mely nem egyéb, mint versbe szedett prédikáció arról a kérdésről, hogy ki a boldog ember.

Érdekes művelődés és gazdaságtörténeti adattal is szolgál zsol-táraiban. A jó pap nemcsak prédikál, hanem hogy prédikálhas-son, élnie is kell, ez pedig abban az időben nem volt könnyű dolog, tanú rá Szegedi CXII. zsol-tára, mely bizony szomorú hangon tudó-sít, hogy a XVI. század magyar protestáns egyházai és derék lelki pásztoraik nem éltek valami kedvező anyagi körülmények között és rá voltak utalva tehetősebb hívők támogatására. Arról van szó, hogy mit kell tenni annak, a ki boldog akar lenni. Többek között:

Pusztaságáról ő szentegyházának,
Nagy szűk voltáról az hű tanítóknak,
Fő gondot visel, hogy maradékinak
Mennyekben gyűjtsön kincset fiainak.

Mindezekkel még nem merítettük ki azokat a mozzanatokat, melyek Szegedi lelkére jellemzők. Ő nemcsak ember és pap volt, hanem erős magyar érzésű hazafi. Nagy szomorúsággal látja, hogy nemcsak őt üldözik ellenfelei, hanem hazáját is nagy vesze-delmek fenyegetik: török, német pusztítja. Sztáraitól ki akartuk máttatni, hogy hazafias érzelmei nem nyilatkoznak meg zsol-tárai-ban, Szegedi azonban nem tudja elfogtani fájdalmát hazájának balsorsa miatt:

Nagy erős fejedelmeket,
Ránk támasztottanak nagy urakat,
Hogy mi rajtunk minden ok nélkül
Kitöltsék bosszuságokat.

Meggyűlölt az Isten minket,
Azt mondják nem szeretsz uram
minket,
Bűneinkért nagy haragodból
Megakarsz verni minket.

Elvégezték egy tanácsból,
Hogy kikergessenek országunkból,
De azt hisszük, hogy nem értötték
Felséged tanácsából.

Ezeket mi mind érdemljük,
Vétkeinket ha előszámoljuk,
Az bűn ellen nagy haragodat
Akarod hogy esmérjük.

(LXXI. zs.)

E gondolatot nem vehette a Vulgátából, tisztán saját lelkének megnyilatkozása. Nem más ez, mint az a gondolat, hogy az

országban elhatalmasodott bajok okait egyedül csak bűneinkben kereshetjük, hogy a nemzet szerencsétlenségéért mi magyarok vegyünk felelősek. Nem nevez ugyan bennünket a magunk nevén, de azért értjük most is, s értették akkor is, hogy az az ország, a melyből kikergettettünk, Magyarország s a mivel megvert bennünket az Isten, az a török meg a német.

A mint Szegedi zsoltárai annyiban meghaladják Sztárai énekeit, hogy egyéniségét jobban érvényre tudják emelni, annyira elmaradnak formai tekintetben mögöttük. A szerkesztő módja még emlékeztet Sztárai eljárására, de a külső forma tekintetében sok a különbség. Ő is, mint Sztárai a zsoltár első vagy utolsó versszakát annak az elmondására szenteli, hogy milyen körülmények között írta Dávid király az illető zsoltárt. Őt zsoltárának (a VI., VII., XXIX., XXIV, és XXXVIII.) első versszakában beszámol a zsoltár keletkezéséről, az utolsó versszakban pedig még egyszer megnevezi a zsoltár szerzőjét és megadja a zsoltár számát is. A CXXII. zsoltára kivételével minden énekének utolsó versét e célra szenteli. Nem öntudatosan követte ebben Sztárait, hiszen valószínűleg nem is ismerte híres elődje fordításait,¹ inkább csak a zsoltárok természetéből következő véletlen egyezésnek kell tartanunk hasonló eljárásukat. Szegedi néha még az évet is megmondja, a mikor a zsoltárt írta. Ugy hogy az utolsó vers így hangzik:

Szent Dávid írta ezt a zsoltár könyvben
Harmincznegyedik szép dicséretiben,
Vigasztalásul szerzék ezt versekben,
Ezer ötszáz hatvannégy esztendőben.

Azáltal, hogy a zsoltár elején elmendja a szereztetés körülményeit, valóságos keretet fon a zsoltár körül. Így XXXIV. psalmusában az első öt versnek az a tartalma, hogy Dávid Saul elől menekülve az ellenséges Akhis király udvarába téved. A király szolgálai azonban megismerik és megjelentik uruknak Dávid jelenlétét. Elfogják Dávidot, ki hogy magát megmentse, bolondságot színlel. A királyt sikerül is megtévesztenie, bolondnak nézi és megparancsolja, hogy üzzék el. Dávid megszabadulásáért hálát ad Istennek s ez a háladási a tulajdonképeni zsoltár. Sztárai ennyire sohasem ment: röviden csak megjelöli Dávid állapotát, de ilyen hosszú történetet sohasem mondott el.

Abban is eltér Szegedi Sztáraitól, hogy sohasem rejti versfőkbe a nevét, legfeljebb csak azt, a kinek a »nevére« a zsoltárt szerezte. Így a XXXIV. zsoltár versfőiből Mágócsi Gáspár nevét olvashatjuk ki. A LXXI. versfőiből megtudjuk, hogy »Uramnak Németinek éneköm.« A CXII. zsoltár versfői Benedictus Pap nevét adják. A VII. zsoltárát sokáig Szegedi Lőrincznek tartották, mert versfői ennek nevét őrizték meg.

¹ Az 1569-iki Ék-ben egy Sztárai-féle zsoltár sincs.

Verselése sokkal gyarlóbb Sztáraiénál. Metszetekkel, rímmel nem sokat törődik, csak az egyenlő szótagszámra ügyel. Például a XXXIV. zsoltárát 11-esekben írta, de hogy ez a 11-es sor $4 + 4 + 3$ -, vagy $5 + 6$ -os ütemekre tagozódik-e, azt bajos eldönteni. Rímei sem különbek, ezekre is teljesen ráillik az az előkelő vélemény, melyet Szenczi Molnár Albert a zsoltárokhoz írt bevezetésében kimondott: »A régi magyar énekekben pedig vagy semmi egyenlő terminatiók nem voltak, avagy tíz vers is egymásután mind egy igével ment ki« . . .

*

Ha Skaricza Mátéról, mint zsoltáriróról megemlékezünk, ennek leginkább az az oka, hogy ő volt az első, a ki élő nyelvből fordított zsoltárt. Közönségesen azt tartják, hogy az ő XLVI. zsoltára az első fordított és nem átdolgozott zsoltár,¹ Luther ama híres énekének fordítása, melyet a XLVI. zsoltárból készített. Azért ez a fordítás sem mű fordítás a szó mai értelmében.

De lássuk pontosabban:

Ein feste burg ist unser Gott	Erős várunk nekünk az Isten,
Ein gute wehr und waffen;	És fegyverünk ellenség ellen;
Er hilfft uns frey aus aller noth	Meg-szabadít veszedelemből,
Die uns jetzt hat betroffen:	Kik ránk jönnek most mindenfelől:
Der alt böse feind	A mi régi ellenségünk,
Mit ernst ers jetzt meint	Háborog velünk,
Gross macht und viel list	Erővel, fegyverrel,
Sein grausam rüstung ist	És csalárdsággal,
Auff erd ist nicht seins gleichen.	És minden nagy hatalmassággal.

Az első öt sor mondhatni hű fordítás; a többi négy már csak tolmácsolja az eredeti értelmet, csak olyan paraphrasis, a mint a Vulgátából dolgozó zsoltárszerzőknél láttuk. Az eredeti utolsó sorát nem is fordítja le, mert a 9. sort arra használja, hogy Luther három sorát (6—8.) részletezőbben, négy sorban mondja el.

A második versszak fordítása ismét teljesen hű, alig tér el Lutherétől, csak egy-két sorban, ott is jelentéktelen árnyalatokban.

Mit unser macht ist nichts gethan;	Nincsen nekünk semmi hatalmunk,
Wir sind gar bald verlohren:	Melylyel neki ellene álljunk:
Es streit für uns der rechte man	Viaskodik az Ur érettünk,
Den Gott selbst hat erkohren:	Kit az Isten bocsátott nekünk.
Fragstu wer der ist	Ha kérded ki légyen az?
Er heist Jesus Christ	Jézus Krisztus az,
Der Herr Zebaoth,	Seregeknek Ura,
Und ist kein ander Gott:	Kinél nincs több Isten,
Das feld muss er behalten.	Annál vagyon a győzelem.

¹ Gyulai P. Egy. előad. 1901—902. I. félév.

A harmadik és negyedik versszak fordításában már nagyobb az eltérés; Skaricza mindinkább átlép a pharaphrasiszerű fordítás terére, sőt Luther egy gondolatát, az Antikrisztusról szólót, teljesen elhagyja, még pedig szükségből, ragaszkodva az eredeti versformához, nem tud annyira tömören írni, hogy mondani valóját oly kis helyen el tudna helyezni. A formának áldozatul hozza ezt a gondolatot. Azonban érdemének kell betudnunk, hogy Luthernek egy másik gondolatát sokkal találóbb, sokkal kifejezőbb szavakkal tolmácsolja, mint maga az eredeti. Ez a gondolat III. 1—3. sora, Luthernél:

Und wan die velt vol teuffel wär	Ha e világ mind ördög volna,
Und wolt uns gar verschlingen,	És el-nyelni minket akarna,
So fürchten wir uns nicht so sehr...	Mégis tőle semmit ne félünk...

Itt az utolsó sorban a fölszólítás határozottan többet mond a kijelentésnél.

A negyedik versszakkal véget ér Skaricza zsoltára, Luther 5. versét már nem fordította le. S talán volt is valami igaza: az a gondolat-sor, mely a zsoltárban megnyilatkozik, a negyedik verssel véget ér. Luther 5. verse egy másik gondolat-csoportot csatol a már befejezett eszmesorozathoz s ez által a költemény határozottan veszít esztétikai értékéből, nem olyan kerek, bár mint vallásos ének talán nyer evvel az utolsó magasan szárnyaló gondolattal. Skaricza úgy látszik megérezte, hogy a versszak, bármilyen szép is önmagában, az előbbiekkal nem áll kapcsolatban, ezért hagyta el. Talán inkább dicséret, mint gáncs illeti ezért a magyar fordítót.

Még négy zsoltárt tulajdonít Skariczának Bod Péter.¹ Ezek a következők:

Dávid Doég gonoszságát hogy láta; (LII.).

Hogy Jerusalemnak drága templomát (LXXIV.).

A jó hitű ember szelid e világon (LXXXVI.)

Drága dolog az Ur Istent dicsérni (CXLVII.).

Ehhez a négyhez írhatjuk még ötödiknek a LXIII. zsoltárt, a »Saulnak a Dávidhoz jó szerelme« kezdetűt. Hogy a zsoltárból való dicséret Skaricza munkája, arra a versfökből következtethetünk.²

Mindegyik zsoltár ugyanazt a felfogást, a feldolgozásnak ugyanazon módját tükrözteti vissza. Mint Sztárai és még inkább Szegedi, ő is szereti a szentírásban talált zsoltárt bizonyos keretbe beilleszteni: egyedül csak a litániaszerű CXLVII. zsoltárnál hagyja el ezt a keretet. Legjobban sikerült néki ez a compositio a LXXIV.

¹ Magyar Athénás. 242. 1.

² Barla Jenő *Skaricza Maté élete és zsoltárköltészete* cz. időközben megjelent értekezésében az »Erős várunk« fordítását nem Skaricza művének tartja, s avval bizonyítja, hogy Skaricza csak 22 éves volt, midőn e költemény a Váradi Ék-ben megjelent.

zsoltáránál. Ezt a zsoltárt az a fájdalom szülte, melyet a zsidó nép a jeruzsálemi templom elpusztulásán érzett s tartalma maga panaszkodás, de a szentírásban olvasható zsoltár csak közli a panaszos sóhajokat, de nem mondja meg, mi okozta a zsoltáíró bánatát, az olvasónak magának kell kitalálnia. Skaricza zsoltára sokkal világosabb, érthetőbb, mert az első strophában pótolja a mit a zsidó költő elmulasztott, megadja a szomorú panaszkodás okát:

Hogy Jerusalemnak drága Templomát
El-dulata régen, és ő városát,
Az Anthiokus, ki bírá Siriát,
A' hivek tőnek ily panaszkodást.

Ezután jó a zsoltár, a mely azonban Skaricza átdolgozásában csak paraphrasis s még a paraphrasisok között sem tartozik a sikerültebbekhez. Már az eredeti zsoltár is elég hosszadalmas, de Skaricza átdolgozása nem csak hosszadalmas, hanem unalmas is; nem tud változatosságot hozni a panaszok, baj és segélykérésekbe, még csak nem is csoportosítja oly ügyesen gondolatait, mint a szentírás zsoltára, hanem esetlegesen, minden belső kapcsolat nélkül állítja egymás mellé a panaszos és esdő sóhajokat. Egyhangú és hatástalan ez a siránkozó panaszsor s a zsoltárt erőtlenné, úntatóvá teszik.

Ez a hosszadalmas bőbeszédűség jellemzi a többi zsoltárait is: nem tud tömören, kevés szóval sokat mondva verselni, ép úgy mint kortársainak legnagyobb része sem tudott.

Ha még hozzá vesszük, hogy Skaricza verselése nem áll olyan színvonalon, a melyet Sztárai utódjától várni lehetne, szinte ellentmondásnak tetszik, hogy őt mégis azon zsoltáírók közé soroztuk, a kiket a zsoltárfordítás történetében külön hely illet meg. Ezt a külön méltatást azonban valóban megérdemli zsoltárainak két jelentős vonása miatt.

Skaricza, bármennyire paraphrasissá szülyesztí is a zsoltár-átdolgozást, mégis olyan hű marad Dávid zsoltáraihoz, mint kivüle senkisé: nemcsak külsőségben, hogy ő is megnevezi az utolsó versszakban a zsoltár szerzőjét és a zsoltár számát,¹ hanem szellemenben is s ez egyik nagy érdeme. Míg a legtöbb magyar zsoltárunk ép abból a zsidó szellemtől fosztja meg a zsoltárokat, a mi Dávid énekeiben annyira jellemző s teljesen keresztyén énekké teszi, keresztyén terminológiát, keresztyén fogalmakat fűz beléjük, addig Skaricza paraphrasisaiban óvakodik, hogy meg változtassa a zsidó szellemet. Nem könyörög Krisztushoz, nincs szó a szent lélekről, megváltásról, megmarad teljesen az eredeti költemény érzés és gondolatvilágában s nem érezzük, hogy ez énekek nem zsidó zsoltárok.

¹ Csak a LII. zsoltárban hallgatja el a zsoltár számát.

Skariczának, mint zsoltárszerzőnek volt egy második, az előbbinél sokkal fontosabb érdeme: ő volt az, ki úgy szólván megnyitotta az utat Szenczi Molnár Albertnek. Ő volt az első, a ki kísérletet tett zsoltárt élő nyelvből fordítani, s így mintegy kijelölte az utat, melyen a magyar zsoltárszerzésnek haladnia kell. Bár maga a zsoltárainak legnagyobb részét a biblia zsoltáraiból dolgozta, azokat írta körül, de Lutherből fordított zsoltárával rámutatott az új, töretlen útra: ne készítsünk paraphrasisokat a biblia zsoltáraiból, hanem a külföldi sikerült átdolgozásokat ültessük át magyar nyelvre.

Igy méltathatjuk igazán a névteleneknek, Szegedinek és Skariczának írói érdemeit és így jelölhetjük ki helyüket az irodalomtörténetben. Mindannyian nem csak és nem elsősorban önmagunkban tekintve fontosak, hanem abban a viszonyban, melyet utódaikkal szemben elfoglálnak. Uttörők voltak s a jövő fejlődés útját egyengették, előkészítették a talajt Szenczi Molnár Albertnek.

*

A harmadik önálló egyéniség a XVI. százag végéről Balassa Bálint. Annyira kiemelkedik a többi zsoltárfordító közül, valódi költői genialitasa annyira megkülönbözteti a többi, még a hivatottabb szerzőktől is, hogy szinte nem is szabad egy mértékkel mérnünk az ő valódi költeményeit s a többiek költői igyekezetét.

Balassa Bálint öt zsoltár átdolgozásával gazdagította irodalmunkat.¹ A XXVII. zsoltárt² Buchananus paraphrasisa nyomán dolgozta át, az LIV., a XLII. és CXLVIII. zsoltárt valószínűleg a Vulgáta vagy egyéb latin zsoltár után írta, LI. zsoltárát pedig, mint a címe mutatja³ Beza Tivadar nyomán készítette. A cím azonban nem mondhat igazat, mert a Marot-Beza-féle zsoltárkönyv LI. darabja nem Bezától való, hanem Marot műve. A tévedésnek valószínűleg a másoló gondatlansága az oka.

Ha e XVI. századi zsoltárszerzők énekei után elolvassuk Balassa zsoltárait, mintha más világba lépnénk, annyira mások az ő fordításai. Más a forma, más a tartalom. A legtöbb énekszerzőnk, még a verseléséről oly híres Sztárai is, csak a rhythmikus forma kezelésében vált ki, maguk a formák majd mindig ugyanazok voltak, változatosságot hiába kerestünk bennök: a mindig egyforma hosszú sorok unalmassá lesznek. Pedig különösen a zsoltároknál van nagy szükség a változatosabb versalakra, mert a tartalomban úgyis kevés a változatosság: a legtöbb zsoltár nem

¹ Erdélyi Pál *Balassa versek-e?* cz. cikkében még hat zsoltár szerzőségét tulajdonítja Ballasának. E zsoltárokat nem vontuk tárgyalásunk keretébe, csak a Szilády kiadásában megjelenteket.

² Teljes címe: Psalmi 27. Translatio Ungarico carmine juxta Búchana ni paraphrasin.

³ Felirata: Ezt a psalmust a Beza verseiből fordította, csak halála előtt való betegségében.

egyéb, mint egy gondolatnak a variálása, ezért kell, hogy legalább a forma legyen változatos. Sztárai, Szegedi meg a többiek ezt a követelményt nem vették figyelembe, sőt még azon névtelen énekszerzők, a kiknél törekvést láttunk változatos forma alakításokra, nagyon is csak a kezdő lépést teszik meg. Balassa azonban, kit merész, mélyreható újításai a magyar verselés történetében egyik legjelentősebb reformátorrá emeltek, mindig ügyelt arra, hogy lehetőleg rövid sorok, ölelkező és keresztrimek élénkítsék a vers folyását. Nem csak világ énekei, hanem vallásos költeményei is tanúi e törekvésnek. Olyan erős a költői érzéke, annyira megköveteli a csengő rhythmust s a változatos formákat, hogy azt az öt zsoltárt, a melyet lefordított, mindet más és más nótára szabta.

De nemcsak a hagyományos formát változtatta meg, hanem a tartalmat is, nagy előnyére a zsoltárok költőiségének. A kik őt a zsoltárköltés terén megelőzték, azok iparkodtak a vallásos érzelmeket és gondolatokat minél élesebb világításban bemutatni, minél tökéletesebben megértetni, felfoghatóvá tenni, másfelől pedig nem akartak nagyon eltérni az eredeti zsoltár eszmemenetétől: ennek a két törekvésnek összeütközéséből fakad az a bőbeszédű, pongyola hosszadalmasság, mely sok szóval sem tudja világosan, érthetően tolmácsolni a szentírás énekeinek értelmét.

Balassa törekvése nem ez, eljárása is más. Az ő felfogása közelebb áll első zsoltárszerzőink törekvéséhez, kiknél a zsoltár átdolgozása csak eszköz arra, hogy érzelmeiknek kifejezést adhasanak. Balassa sem azért dolgozza át a zsoltárokat, hogy a magyar protestánsok énekkészletét gyarapítsa, hanem azért mert e zsoltár keretében megnyilatkoztathatja saját vallásos érzelmeit. Egészen más lesz tehát költői eljárása is, az a mód, a hogyan átdolgozta a szentírás zsoltárait. Nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, sem Buchananuséhoz, sem Marotéhoz, csak arra ügyel, hogy az eredeti értelmét kifejtse, szavakhoz nem köti magát, a meg nem felelőt elhagyja s mást tesz helyébe, a hiányzót pótolja, a töredékes értelmet kiegészíti.

Annyit változtat a zsoltáron, hogy az eredetire nagyon bajos ráismerni és csak elvétele találunk olyan sorokra, melyek többé kevésbé megfelelvén az eredetijének útbaigazítanak így pl. a XXVII. zsoltárból:

Buchananus 99—52. sor ¹

Parens benigne, me vias doce tuas,
Rectaque deduc semita:
Ne vis metusque ab hoste me deteritum
De calle recti detrahat.

¹ A használt kiadás teljes címe: Psalmum Davidis Paraphrasis Georgii Buchamani Scoti. Argumentis ac melodiis explicata atque illustrata Opera et studio Nathanis Chytraey.

Herbornae Nassoviorum 1624.

Balassánál: 67—72. sor.

Irgalmas szent atyám
Engedjed, hogy tudjam
A te utaidat követnem:
Arról se félelem
Se más dolog engem
Hogy soha el ne téveszthessen.

Balassa átdolgozásának értelme ugyanaz, mint Buchananus paraphrasisának. Viszont vannak olyan versszakai is, a hol még ez a tartalmi egyezés sincs meg, mint p. o. a következő versben:

Buchananus. ps. XXVII. 52—56.

(utolsó sor)

Ne me impiorum obnoxium libidini
Relinque. Testes impii
Fingunt maligne falsa de me crimina,
Armantque se mendaciis.

Balassa 73—84.

Rágalmazó nyelvtől,
Ál ellenségtől
Ments meg uram engemet,
Mert hazug tanukkal,
Keserves szókkal
Káromlják életemet.
Nyelvek ő fegyverek,
Kível dühösködnek,
Keresik csak veszedelmemet.
Ha velem nem volnál
S nem bátorítanál,
Éltemben értek volna véget;

A hol azonban a zsoltár szavai teljesen hozzáillenek a saját érzélemvilágához, ott nem változtat semmit rajtuk, gondosan átveszi az olyan eszméket, melyeket életének egyes viszonyaira lehet alkalmazni. Például az idézett részben is azt a helyet, hol a »hazug tanúk«-ról szól, vagy még előbb:

Me cari amici, me propinqui, me pater
Me blanda mater liquerat:
At non reliquit . . . . . Deus ¹

Balassánál:

Engem már barátim
Szüleim, rokonim
Elhagytanak, mint veszett embert,
De a jó Isten
— — — — —
Engemet nem hagyta.

A sors üldözte költő, a kité rokonai és ellenségei mindig nagyobb és nagyobb veszedelembé sodortak, a ki önhibáján kívül

¹ Buchananus ps. XXVII. 45—48. s.

annyit szenvedett, sír föl ezekben a sorokban; idegen emberek érzelmeit tolmácsolja, de a magáét is, a mit azok panasznak, az szóról-szóra eredhet az ő szívéből is.

De hogy mennyire a szomorú életviszonyok hatása alatt írta zsoltárait, arról rögtön meggyőződhetünk, ha megnézzük, hogy milyen zsoltárokat fordított le. A XXVII. és LIII. zsoltár könyörgés az ellenségtől való megszabadításért, az LI. bűnbocsánatért esedezik, a XLII. panaszkodás első sorban azok ellen, kik szemére vetik, hogy Isten elfordul tőle. Csak ötödik zsoltára, a CXLVIII. kivétel, mely az Istennek való hálaadásra buzdít. A bűnbánata s ellenséggyűlölete készítette őt e zsoltárok megírására, az a két érzelm, mely természetes hangulata volt zaklatott életének. Sőt életének egyes viszonyaira olykor egész határozott utalást találunk zsoltáraiban: egy-egy odavetett szó, melynek megfelelőjét nem találjuk meg az eredetiben, mutatja, milyen alkalmas eszköznek bizonyult e zsoltár arra, hogy a fordító költő egy pillantást engedjen saját lelkébe is. Az LI. zsoltár második versszaka így kezdődik:

Mosd el rólam immár,
Kít lelkem alig vár,
Mosd el bűnöm rútságát
Együtt a rút hírrel.

E zsoltárt Marot zsoltárából »fordította«, nézzük, hogy hangzik ez a hely Marotnál:

Lave moi, Sire, et relave bien fort,
De ma commise iniquité mauvaise.
Et du peché qui m'a rendu si ord,
Me nettoyer d'eau de grace te plaise.

Az ilyen subjectiv hang nem ritka Balassa zsoltáraiban; mint igazi költő, a kinek erős egyénisége van, nem ismeri el magára kötelezőnek az eredeti jármát, megszólaltatja az egész szívét, képzeletét. Azonban jóllehet sok eredeti eszmét, képet toldott bele zsoltáraiba, finom érzéke mindig megőrizte őt attól, hogy olyan érzéseket keverjen beléjük, melyek nem illenek az eredeti tartalmához és hangulatához. Így, hogy a legjellemzőbbet említsem, nem adott kifejezést hazafias érzelmeinek s egyetlen egy keresztény vonatkozást sem találunk zsoltáraiban. Ez is haladást jelent már Sztárai, Szegedi és a többihez képest. A főtebb idézett néhány példa tanúja, hogy a saját életére célzó gondolatok is jól beillenek a zsidó költeménybe. A mivel meg bővítette az eredeti zsoltárban talált anyagot, nemcsak hogy nincsenek kárára zsoltárának, hanem határozottan előnyére szolgálnak. Különösen ki kell emelnünk természeti képeit és hasonlatait, melyekkel igazi költőiséget adott a zsoltárok költői ékességeiben szűkölködő szó-

vegének és csak azt fájlahatjuk, hogy az előzői nem használták fel a természet képeit zsoltáraik megszépítéséhez.

Mily sikerült például a XLII. zsoltár eleje, hol a biblia e sorát: »Mi képen kívánczik a szarvas a kútfejekre . . .« így dolgozza át:

Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken szélllyel mind kergetett,
Rí, léh, s alig vehet szegény lélekzetet;
Keres kútfejeket.

Festői 148. zsoltárának e sorai is:

Szép halmok, zöld ágak, ékesült kis dombok,
Fák, kik külömb-külobb szép gyümölcsöt hoztok,
S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok.

Sok színben tündöklő ékes szép virágok,
Erdőkben, cserékben, vadak ti kik laktok.
Örökké az úrnak nevét kiáltjátok.

Nemcsak változatosságot hoznak a zsoltárok egyhangú soraiba ezek a költői képek, hanem a természet világát juttatván szerephez, az erdőt, a mezőt, a virágokat, valódi ékességeivé lesznek az átdolgozásnak.

Ezekben a zsoltárokból tehát nemcsak egy vallásos férfiú szól hozzánk, hanem igazi költő is, a kit egyfelől életviszonyai, másfelől költői egyéniségének épen e viszonyok befolyása alatt kialakult jelleme bírtak zsoltárszerzésre. Ugyanezen tényezők hatása alatt lettek zsoltárai másokká, mint a milyenek Sztárai, Szegedi, Skaricza énekei. Ezek mind egyházi férfiak, kiknek irodalmi működése, úgy szépirodalmi, mint tudományos munkássága, első sorban az egyház, a felekezet céljait tartotta szem előtt, kik első sorban nem maguknak szerezték énekeiket, hanem az ájtatoskodóknak. Az egy Szegedit kivéve nem gondoltak arra, hogy egyéni érzelmeiket megszólaltatva talán szebbé, változatosabbá teszik zsoltárukat, hanem kénytelenek voltak az egyház követeléseivel, a közönség izléséhez alkalmazkodni. Balassa helyzete egészen más volt. Nem volt papi ember, nem is volt első sorban vallásos költő. Virágénekeket, szerelmes dalokat szerzett, hol jobban érvényesülhetett a változatos forma; dalai az élet kedvesebb, gyöngédebb érzelmeinek adtak kifejezést, melyek távol voltak a protestantizmusra jellemző, rideg, puritán életfelfogástól. Természetes, hogy a költő, ki az élet derűsebb jeleneteit énekli meg, megszokja az ilyen érzelmeknek megfelelő formát, a szebb, a természetből vett képeket, hasonlatokat s mikor vallásos érzelmeit jeleníti meg egy-egy komolyabb ének keretében, akkor sem tagadhatja meg igazi jellemét, akkor is iparkodik változatos lenni, abból a forrásból veszi képeit, mely mintegy tükre az emberi léleknek, a természetből.

Itt van a választó vonal, mely Balassát elkülöníti Dávid király énekeinek többi versbe foglalóitól s talán ez az oka, hogy zsoltárai nem kerültek bele az énekes könyvbe.

Balassát úgy tekintjük, mint Szenczi Molnár közvetlen elődjét, a ki a második korszak ismeretlen énekszerzői, majd Szegedi és Skaricza után nagy lépéssel vitte előre a magyar zsoltárfordítás ügyét. Míg az ismeretlenek csak a külső formában újítottak és ott is csak óvatosan, míg Szegedi csak ösvényt mutatott a költői őszinteség és bibliai tartalom összeolvasztására, míg Skaricza szakítván az átdolgozás hagyományos földolgozásával, némi változatosságot iparkodott a XVI századi zsoltárok egyhangu menetébe hozni; addig Balassa újított tartalomban és formában egyaránt, sőt a mi legfontosabb, még költői előadásmódban is. Az a lépés, melyet Balassa megtett, nagyobb, mint elődei közül bármelyiké: bemutatja, mint lehet az eredeti tartalmat kapcsolatba hozni a saját egyéniségével, eltér elődjeinek szokásától a verselést tekintve, változatos, virágénekekhez való köntösbe öltözteti a zsidók koronás költőjének énekeit. Ő az első, a kinek zsoltárai valódi költemények, igazi, hivatott költő. De az esztétikai szemponton kívül irodalomtörténeti szempontból is nagy jelentőségű föllépte; jelentőségét a magyar protestáns zsoltárfordítás történetében az a körülmény adja meg, hogy előkészítette Szenczi Molnár működésének a teret, azáltal, hogy megmutatta, mennyire megfelel a mesterségesebb, bonyolódottabb, de éppen ezért művészebb versforma s a virágos, ékes költői nyelv a vallásos énekeknek is. És ez igen nagy érdem.

5. Bogáti Fazekas Miklós zsoltárai.

A XVI. század végső évtizedében egy nagy lépéssel haladt előre a magyar zsoltárköltészet: az egész Zsoltárkönyv megtalálta magyar feldolgozóját, Bogáti Fazekas Miklós,¹ unitárius lelkészé az érdem, hogy a teljes Psalteriumot magyar versekbe szedte. Így a zsoltároknak verses köntösbe való öltöztetése, mely nálunk Luther hatása alatt indult meg, az az irodalmi mozgalom, mely a kálvinista énekes könyvek legkedveltebb darabjait szolgáltatva, legmagasabbra a XVI. sz.-ban az unitártusok egyik lelkes hívének műveivel emelkedett. Az evangéliumról elnevezett hitnek mind a három felekezete kivette a maga részét e nemes munkából, de míg a kálvinistaköltők szerzette zsoltárok évszázadokon át fentartották magukat az énekes könyvekben, jóllehet Szenczi Molnár énekei mindinkább háttérbe szorították őket, a többi reformatus zsoltárt addig Fazekas zsoltárai még csak kiadóra sem találtak, csak néhány kéziratban maradtak fenn. Mikor az érdeklődők figyelmét magára vonta e mű, más szerzeményének tulajdonították; midőn szerzőjük

¹ Neve a kéziratokban *Fazakas* alakban fordul elő; így írja Jakab Elek, Kardos Albert is. Mivel a köztudatban azonban a *Fazekas* név szerepel, mi is így írjuk, követve Toldy Ferenczet, Dézsi Lajost.

íránt érdeklődni kezdett a tudomány, őt egy névrokonával tévesztette össze, és e tévedések csak a legutóbbi időben tisztázódtak.¹ Psalteriuma azonban még ma is kiadatlan, míg a két évtizeddel utóbb megjelent Molnár-féle Zsoltárkönyv számtalan kiadást ért.

Bogáti zsoltárait első ismertetőjük szombatos énekeknek tartotta s szerzőjéül Péchy Simont a rajongó főurat hitte.² E tévedéseket csak Kriza³ és még alaposabban Jakab Elek oszlatta el,⁴ ki kimutatta, hogy a Péchynek tulajdonított zsoltárfordítás Bogáti Fazekas munkája és tárgyi okokra támaszkodva megpróbálta bizonyítani, hogy e mű nem lehet szombatos hívő műve.⁵ Valóban, a mint látni fogjuk, e zsoltárokból nem is nyilatkozik meg szombatos szellem,⁶ bár Toldy Ferencz kiérzi belőlük.⁷

Bogáti már 1587-ben foglalkozott a zsoltárfordítás gondolatával: az *Aspásiához*, melyet ebben az évben írt, mellékli az CXXVIII. zsoltárt.⁸ Mikor készült el az egész átdolgozással, nem tudjuk.

Szintén válasz nélkül marad az a másik kérdés is, hogy milyen prózai zsoltárok szolgáltak Bogáti Fazekas átdolgozásának alapjául. Mint többi író társa, ő sem magyar prózai átdolgozást tartott szem előtt, legalább nem lehet sem külső, sem belső bizonyítékokat találni arra nézve, hogy Székely István vagy Heltai Gáspár fordításait használta volna. Kohn Sámuel⁹ a zsidó biblia zsoltáraiban keresi a forrásukat. Véleménye, ha teljesen meggyőző bizonyítékok nélkül szűkölködik is, több pszichológiai érveléssel támogatható: a zsoltárköltő jártas volt a héber nyelvben,¹⁰ ismerte a biblia stílusának szellemét.¹¹

Zsoltárainak compositiójában Sztárait, Szegedit s a többi előzőjét követi: a zsoltár első versszakait annak az elmondására szenteli, hogy az illető zsoltár milyen körülmények között látott napvilágot, festi Dávidnak vagy a zsidó népnek helyzetét, jellemzi lelki állapotukat, az utolsó versszakban pedig megmondja a zsoltár számát s esetleg valami kis tanulságot is vet hozzá. Eljárásának megvilágítására álljon itt a LXXVI. zs. első és utolsó versszaka:

¹ Dézsi Lajos, Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése. 5. l.

² Lugossy József. A Jancsó codex ismertetése az Akadémia 1851 szept. 22-én tartott összes kis ülésén. Uj Magyar Muzeum. 1850–51. évf. II. k. C–CXXXVII. l.

³ Levele Lugossyhoz. Uj Magyar Muzeum. 1851–52 évf. II. k. 160–171. l.

⁴ Bogáti Fazekas Miklós stb. Keresztyén Magvető 1880. évf.

⁵ Arra nézve, hogy Bogáti Fazekas szombatos volt-e, lásd Dézsi Lajos id. m. 4. l. jegyzet.

⁶ L. Kardos A. A XVI. század magyar lyrai költészete. Egyet. Phil. Közl. VII. 181. l.

⁷ A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

⁸ Dézi i. m. 12. l.

⁹ A szombatosok tört. 154. l.

¹⁰ L. u. o. és Lugossy i. értekezése.

¹¹ L. 61. l.

Juda nemzetben hagia nagi hirt,
Jerusalemben az Vr io nevet,
minap hogi uere pogansag nepet
kiból az szent nep erti ereiet.

Nagi sok hwtótlen pogan megszalta,
Jerusalemet, de Isten tarta,
Asaf notaian szent nep ezt mnnda,
hetven hat reszben Soltarnak hagia.¹

Néha az első versszakban valami erkölcsi vagy vallásos tételt állít fel, s a tulajdonképeni zsoltár ennek a tételnek a bizonyítása. Szegedi XIV. zsoltára is ilyen. Bogáti Fazekas CXXVII. zsoltárának kezdő strophája:

Ember csak heaba magatol uezódik,
ha az Vr nem segel akar mint törekedik,
marhara czaladra heaba twródik,
ha menyői vtól ó dolga nem aldatik.

Utolsó verse pedig:

Bólcz Salamon kiraly ez eneket ira,
szaz huszonhetedik reszbe soltarba hagia
hogi ember tanacza semmi es munkaia,
ha Isten nem algia fogiatkozik bar tuggia.

Egy-két zsoltárában azonban a bevezető és befejező versek tartalmát egy versszakba vonja össze, melyet azután vagy a zsoltár élére, vagy végére állít. Így pl. a VIII. zsoltárban² elmarad a bevezető strophá és csak az utolsó árulja el a szerző nevét:

Niolczadik soltarban David ezt monda,
teremtesről az Istent magasztala,
emberekre mely gondia volt ezt lata,
mi allat az ember azt igi czudala.

Viszont a XVI. zsoltár az első versszakban mondja meg a zsoltár számát s az utolsó vers elmarad:

¹ Az idézetek abból a másolatból valók, melyet a M. Tud. Akadémia a kolozsvári unit. főiskola példányáról készítettet. Címe:

Psalterium. Magyar Soltar, kit az wdókbeli historiák értelme szerent kwleomb kwleomb magyar ekes notakra az Isten giwlekezetinek javara fordítot

Bogati Fazakas (fia) Miklos.

Psal. 1. JAMBOR. Notaia:

Mennek feoldnek Vra, Istene etc.

1604.

² Ez a zsoltár a kálvinista énekes könyvekbe is belejutott, valószínűleg az 1604-iki unit. énekes könyv útján. Megvan többek között az 1736-ki Debreczeni Énekes Könyvben is. Kezdősora: *Mely hatalmas az mi urunk az Isten.* Versfőkében: *Melh nagi az Isten.*

Az Istenhez az Jambor bizhatik
 minden wgieben bizuast foliamhatik,
 ahoz kepest Daudid ímatkozik,
 tizen hatod enekben igi bizik.

A keret megszerkesztésében Bogáti Fazekas pontosabb minden előzőjénél. Ha a hagyomány sem ismeri az ének szerzőjét, akkor Fazekas nem tulajdonítja egyszerűen Dávidnak a zsoltárt, hanem általánosságban a zsidó népet említi, mint pl. a XIV. zsoltárban:

Igi biztata magát s uigasztala,
 pogan nep közt Sidó mig niomorga,
 szabadsagat most is ezzel uaria,
 tizenegyed soltarban ezt mondia.

ha azonban megnevezi a zsoltár szerzőjét, »nem téveszti őket össze; jól tudja, hogy melyik ének Dávidé, Asafé, a Khore fiaié vagy másé.«¹

De nemcsak pontosabb, hanem következetesebb is Bogáti zsoltárai szerkesztésében. Míg előzői nem minden zsoltárt foglaltak ily epikai keretbe, addig nála kivétel nélkül »epicus elemek zavarják meg a hála és tisztelő, a bűnbánat és panasz hangjait a zsoltár elején és végén.«²

Sztárainál, Szegedinél e keret csak külső dísz, felesleges sallang, mely a tulajdonképeni zsoltárral nincs szükségszerű kapcsolatban. Csak egy példát hozok fel, Szegedi XXXIII. psalmusát: az első négy versszak epikai bevezetésül szolgál, elmond egy kis történetet: Dávid megmenekülését ellenségei kezéből. De ha e sorok elmaradnának, a zsoltár, a mely a megszabadult Dávid hálaéneke, semmit sem veszítene sem értelméből, sem értékéből. Bogáti Fazekas eljárása egészen más: nála a keret és a zsoltár legtöbbször szoros egységbe olvad össze; sok esetben nem elégszik meg avval, hogy az első sorokban elmondja Dávid helyzetét, vázolja lelki állapotát, s ez után előadja háláját, könyörgését stb., hanem magában a tulajdonképeni zsoltárban is találunk utalást arra a történeti eseményre, mely a hálaadásnak, könyörgésnek, panaszkodásnak oka volt. Így a IV. zsoltár bevezető verse:

Az partosok ellen Daudid igi imatkozik,
 kik fiat Absolont fel dobolak, ra kóltek,
 az koronas kiralt szekiből kiuerék,
 Vtban igi imatkozik.

Az ezután következő könyörgésbe ismételten kifejezi, hogy azért könyörög, a mit a bevezetésben már kifejezett: szabadulásért fiától és annak párthíveitől:

¹ Kardos i. m. 183. 1.

² U. o. 182. 1.

Vraknak s fiamnak latod uram szandekat,
 ne had elő menni az arulok tanaczat,
 mert ezek mind rontiak az te tanaczodat
 Valasztott Christusodat.¹ (3. vsz.)

Később fia párthíveihez fordul:

Soktok azt uelte most hogi fiam urra teszi,
 parasztot nemesse, Nemest polcz(r)a emeli.

A keretnek és a zsoltárnak ilyen egybeolvasztása, melyet a Psalterium legtöbb darabjában megtalálunk, Fazekas költői érzé-
 kéről tanuskodik, mert így nem érezzük a keretet feleslegesnek,
 mint előzőinek zsoltáiraiban. Természetesen költői szempontból még
 sikerültebbek lettek volna zsoltárai, ha a zsoltárfordító elhagyja az
 eféle epikus elemeket, ha a biblia szövegéhez szorosabban ragasz-
 kodva csak a könyörgést, hálaadást öntötte volna verses formába
 s a történeti elemeket csak azon zsoltárok feldolgozásánál, melyek-
 nek eredeti szövegében is előfordultak. Epikai elemek lyrai költe-
 ményben ennek hatását mindig csökkentik, sőt sokszor teljesen le
 is rontják. Mindamellet Bogáti eljárására azonban még is találunk
 magyarázatot. Említettük, hogy ez a compositio, elvéve ugyan, a
 szent írás zsoltáiraiban is előfordul, Sztárai, Szegedi, Skaricza pedig,
 költőnk közvetlen előzői, több zsoltárukat kötötték Dávid és a
 zsidó nép egy-egy történeti eseményéhez, költőnk tehát nem tett
 egyebet, mint a tőlük tapasztalt szerkesztő módot átvette és tovább
 fejlesztette. A költői hagyomány tisztelete erősebb volt benne a
 költői érzéknél: egy friss nyomokon, kipróbálatlan utakon haladó
 irodalom viszonyai között egészen természetes sajátság. Azonban
 előzőit meghaladja annyiban, hogy alakító módját következetesen
 és tüzetesen alkalmazta.

Nem volt nagyobb költő, mint a többi zsoltárfordító, de több
 érzéke volt a határozott elrendezés, áttekinthetőség iránt; ha félre
 nem értetünk, azt merjük mondani, hogy *értelmesebb* író volt, a
 ki mindenütt világosságra, érthetőségre törekedett. Tehetségének
 ebből a forrásából fejtjük meg zsoltárainak egy másik kiválóságát,
 a melyre épen zsoltárfordító volt nagyon rászorulva.

Említettük, hogy az ó szövetség zsoltárai nem az eredeti
 szövegben maradtak ránk, s úgy a mint a szent írás különböző
 kiadásai közlik őket, sok bennök a töredékes, zavaros, összefü-
 géstelen elem. Már legelső zsoltárköltőink iparkodtak a zavart
 elsimítani, a töredékes részleteket kiigazítani, a hézagokat pótolni,
 a mennyire tehetségüktől telt, egységessé tenni a költeményeket.
 Ezen téren, épen tehetségének sajátossága miatt, felülmúlja őket
 Fazekas, a ki világos értelmével észrevette az eredeti hiányossá-
 gát és helyes tapintatával meg is tudta javítani: összefüggést

¹ Christus itt annyi mint felkent, uralkodó. Dávidot s nem a megváltót
 érti rajta.

hozott az össze nem függő szövegbe. Egy-két példa is megvilágosíthatja eljárását, melylyel a gondolatok megszakadt lánczatát helyreállítja.

Nézzük csak az LIII. zsoltár versét Luther bibliájában és Bogáti Fazekas zsoltárában:

Luther. v. 3. Gott schauet vom himmel auff der menschen kinder | dass er sehe | ob jemand klug sey | der nach Gott frage.

4. Aber sie sind alle abgefallen | und allesamt untüchtig | da ist keiner der gutes thut | auch nicht einer.

5. Wollen denn die übelthäter ihnen nicht sagen lassen? Die mein volck fressen | dass sie sich nehren | Gott ruffen sie nicht an.

6. Da fürchten sie sich aber | da nicht zn fürchten ist | denn Gott zustrenet die gebeine der treiber | du machest si zu schanden | den Gott verschmäheth sie.

Erezzük, hogy a 3. és a 4. vers között a gondolatmenet megszakad, továbbá a 6. versszak értelme az alanyváltozás miatt elhomályosul, e fogyatkozásokat helyrepótolja Bogáti Fazekas:

Vrak dolgat az Isten tekinte,
nagi czudalva ugian el szemlele,
ha egi eszest közöttök lelhetne,
ki Istentől kerdene ertene.

Lattia hogi mind pokol hwtben uadnak,
gonosz utra mind eggig tartottak,
mind latorra, mind gonozra ualtak,
semmi szamot iora nem tartottak.

Igen busult az VR és igi szola,
ez lator nep hogi lótt ily bolonda,
hogi Isten uagion uallion mikor tuggia,
ily bwnit uallion mikor lattia.

Tórik, rontiak, nepemet faggatiak,
mint az etket az eh ugian ragiak,
hogi en latom ingien sem gondolliak,
uagiha tuggiak, mire hogi igi tartiak.

Az meli Isten kenerieuel elnek,
mire hogi azt nem tartiak Istennek,
az kitől most egi czepe sem felnek,
mondhatatlan meg attol rettegnek.

Ezeket meg az ur igen ugi megrontia,
kik read most tórnek meggialazza,
raiok nezni hogi ember utallia
az hwtótlen lator ezt talallia.

Ha Bogáti ép oly költő, mint értelmes fő lett volna s mértéket tudott volna tartani a kiegészítésekben, zsoltárait ez a kiválóságuk fölemelte volna a XVI. század irodalmi termékeinek színvonalára fölé. De több volt benne a józanság, mint a költői ér s elkerülve a

homályosságot, értelmetlenséget, másik hibába esik, midőn a hézagokat kitölti, a félreérthető helyeket körülírással pótolja: hosszadalmassá válik. Így érdeme, a világos értelem, túlzásba menvén, veszedelembé sodorta. A bőbeszédű paraphrasis közben hová lesz az a rövidség, mely oly jellemző bélyege az ó testamentum stílusának? Beteljesedik a költőn Horatius mondása:

»In vitium ducit culpa fuga, si caret arte.«¹

Az érthetőség kedvéért feláldozza a rövidséget. Nem elégszik meg a hiány pótlásával, egy összekötő kapcsot szolgáló gondolat beiktatásával, hanem minél értelmesebb szöveget akar nyújtani, minél jobban megmagyarázni, megvilágítani a tárgyat. Pedig a panaszkodó, segélykérő éneknek többet ártanak a fölösleges szavak, mint az összefüggés megszakítása: a segélykérő ember izgatottságában, rémületében, midőn csak menekülésének eszközeire gondol, nem adhatja elő gondolatait oly szoros, összefüggő sorrendben, mint egyébkor, nyugodt állapotban, s ha hosszadalmas betoldások, magyarázgatások nélkül nem lehet megszüntetni a szaggatottságot, akkor inkább az utóbbit, a kisebb bajt választjuk. Fazekas az eredeti zsoltárok hibáján nem tudott a nélkül változtatni, hogy el ne kövesse a másikat, bőbeszédűvé, hosszadalmassá vált. E bőbeszédű hosszadalmasság közös ismertető jele a XVI. század vallásos irodalmának. Magának a protestáns vallásnak szelleme szülte ezt a törekvést. Az új hit nem kétségbevonhatatlan, csálhatatlan dogmákat, tanít, hanem olyan igazságokat, melyeket *megérthet*. Ezért mindent bőven, részletezve, oktatta mondanak el, csak hogy félre ne értse az olvasó. Ez a célzat uralkodik az összes protestáns írókon, prózaírókon és költőkön egyaránt. Komjáti Benedek Szent Pál leveleinek fordításától Bogáti Fazekas zsoltáráig minden irodalmi termékünkben megnyilatkozik, melynek hatása alól csak korának legerősebb költői egyénisége vonhatta ki magát, Balassa Bálint, Bogátiban kevesebb a tanító célzat, de annál erősebb a vágy, hogy értelmes szöveget nyújtson s ezért, bár némileg más okból, őt is elfogja a prédikátorok oktató modora. Nem abban nyilatkozik ez meg, hogy dogmai kérdéseket vegyít zsoltáraiba, hanem abban, hogy mondanivalóját bőbeszédűen, többféleképp is körülírva adja elő.

A gondolatoknak ez az áradozása, a kifejezéseknek bőven ömlő folyama megrontja a zsoltárok költőiségét, megfosztja őket az erőtől; de ha az új, hozzáfűzött gondolatok az eredeti gondolatok körében maradnak, legalább megőrzik a zsoltár szellemét. Azonban Bogáti zsoltárai sokszor ezt a szellemet is megváltoztatják. Ennek már nem a toldozgatás, kiegészítés volt az oka, hanem a történeti motívumoknak belekeverése, a melyről már fentebb megemlékeztünk. Bogáti majd minden zsoltárát történeti rajzzal

¹ Epist. ad Pisones. 31. s.

kezd, a zsidó nép vagy a zsoltár szerzőjének körülményeit festi. Bár Fazekas egyike volt kora kiváló hittudósainak, mégis természetes, hogy egyes zsoltárok szerzetésének nem ismerhette történetét ott, ahol a biblia hallgat róla. Mivel pedig a szentírás legtöbbször hallgat a szerzés körülményeiről s csak néhány zsoltárra vonatkozólag ad utalást, kénytelen volt maga kigondolni egy történelmi eseményt, melyhez a zsoltár keletkezését hozzáfűzhette. Leleménye azonban nem mindig felelt meg az illető zsoltár szellemének s a mint ő a két össze nem illő elemet együvé olvasztotta, megváltozott a zsoltár hangulata is. Egy példára hivatkozom. szóljon ez a többi helyett is. A IV. zsoltár, melyet előbb elemeztünk, nem olyan körülmények között keletkezett, mint Bogáti az első versszakban elmondja, nem a fiától és annak párthíveitől szorongatott Dávid könyörög segítségért az Urhoz: az újabb vizsgálódások egészen más mozzanathoz fűzik a költeményt, sőt a mai fejlett hittudomány még azt is kétségbe vonja, hogy Dávid szerzése: egy hatalmas férfiú esteli éneke e zsoltár, a ki elégedetlen emberektől körülvéve is gyönyörködik az Úrban.¹ A magyar költőnek tehát, hogy következetes maradjon a bevezetésben mondottakhoz, át kellett alakítani a zsoltár tartalmát is, segélykérést font bele, a mi a szentírásból ki nem olvasható. Így járt el Bogáti sok más zsoltárában is, a tartalommal megváltoztatta a szellemet. Az eredeti zsoltár szellemének ilyen megváltoztatása azonban nem általános szabály Bogátinál, sőt ellenkezőleg gyakran annyira megtudja őrizni a biblia szellemét, hogy meghaladja minden előzőjét. Emlékezzünk vissza régebbi fejtegetéseinkre. Bőven szóltunk a maga helyén arról, hogyan hatoltak be keresztyén elemek a Dávid királynak tulajdonított énekekbe s megkísérlettük magyarázatát is adni e jelenségnek. Ha Bogáti zsoltárait végig lapozzuk, sehol sem akadunk keresztyén fogalmak neveire; nem találunk fohászkodásokat Krisztushoz, sem hálaadásokat a szent háromságnak: a zsoltár nála meg marad annak, a mi, a zsidó hit- és érzés világ jellemzetes terméke; nem válik keresztyén énekké; nem találunk benne olyan ellenmondásokat, hogy Dávid Jézustól kér támogatást, a zsidó nép a szentháromságot magasztalja. Hogy ezek a keresztyén elemek elmaradtak zsoltáraiból, könnyen érthető. Bogáti Fazekas unitarius volt, kik, mint másik nevük (antitrinitarius) is mutatja, megtagadták a hármas istenséget és Krisztus isteni voltát. Bogátinak tehát nem volt oka, hogy az eredetit megváltoztatva belegyen zsoltáraiba olyan motívumokat, melyek hitvallásának tételeivel ellenkeztek. Ez az eljárása az, mely a legmagasabb korlátot emeli zsoltárai és az előzőinek művei közé: a zsoltárokból megnyilatkozó szellem kezd ismét hasonló lenni ahhoz a szellemhez, mely Dávid király ősrégi énekeit áthatotta.

¹ »Abendlied eines hochgestellten Mannes, der, umgeben von unzufriedenen Menschen, trotz ungünstige Lage durch Gott geistige Freude erlebt und sich ihm getrost anvertraut.« Duhm i. m. 13. l.

Ez az oka annak, hogy zsoltáros könyvét az unitáriusokon kívül az erdélyi szombatosok, a rajongók is magukénak fogadták. A zsidózók titokzatos felekezete, melynek bár a zsidó néppel fajbeli közössége nem volt, de dogmái nagyon közeledtek a zsidó vallás tételei felé, örömmel karolta föl Bogáti verses zsoltárait, melyeknek szelleme nem csak a szentháromságtagadók felekezetének hitelveiből fakadt, hanem kielégítette az ő követelményeiket is. Ezen körülmény keltette azt a hitet, hogy maga a költő is ezen ábrándos felekezethez tartozott és pusztán ennek számára készítette énekeit. Nem gondoljuk valószínűnek ezt a föltrvést, mely az irodalomban sokáig tartotta magát, különösen Toldy révén,¹ az egyetlen számbavehető bizonyíték Bogáti szombatos volta mellett zsoltárainak a szombatos énekes könyvbe való bejutása tulajdonképpen nem bizonyíték: Dávid zsoltárai, ha átdolgozójuk óvakodik idegen motivumokat belevegyíteni, szükségképpen zsidó szellemet tüntetnek fel. Valamint a szombatos hit kifejlődése szükségyszerű tejlődése volt az unitárius vallásnak,² úgy bátran elfogadhattak az unitáriusok számára készült zsoltároskönyvet, a melynek kedélyvilága egy a zsidókéval. Igaz, hogy Bogáti Fazekas zsoltárainak kezdő vagy végsoraiban nem egyszer emlegeti a »szent népet«,³ de itt csak egy gyakori bibliai kifejezéssel él, s ebből még nem lehet oly messzemenő következtetést levonni, hogy ő is zsidózó volt, csak annyit, hogy alaposan ismerte és híven utánozta az ő testamentum stylusát. Hasonlóképpen csak a bibliai tanulmányainak eredményei az ilyenféle betoldásai a zsoltár szövegébe:

Oltarihoz uigan no menietek fel,
szent haza kapuin . . . . .
Iadaianal Istent no dichirietek,
io teteről pituaraban meg emlegessetek.⁴

A szent írás zsoltára: ⁵

C. zs. 4. v. Gehet zu seinen thoren ein mit dancken | zu seinen
vorhöfen mit loben | dancket ihm | lobet seinen namen.

A láda, melyet Bogáti Fazekas itt említ, a frigy-szekrény.
Bár a szentírás zsoltára erről hallgat, ép úgy mint az oltárról,

¹ A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

² Lugossy i. értekezése. CVII. l.

³ Psl. Asat notaian szent nep ezt monda,
hetvenhat reszben Soltarnak hagia.
vagy pedig:

Rabsagban az szent nep regen igi panaszla,
Babyloniaba kit pogan czufola,
Szaz huszonharmadik enekebe monda.

⁴ C. zsoltár.

⁵ Luther fordítása szerint.

Bogáti Fazekas mégis felemlíti, mert tudja, hogy mindkettő ott állott az »Úr sátorában.« Sok hasonló példát idézhetnénk, melyek azt bizonyítják, hogy zsoltárköltőnk jól ismerte az ó-testamentumnak stylusát¹ és képes volt a maga leleményét is ennek szelleméhez alkalmazni. Mindezek azonban még nem bizonyítják zsoltárainak »szombatos szellemét.« Általában ez a kifejezés csak üres phrasis, melynek — a zsoltárokról lévén szó — semmi értelme sincs. Azt mondhatjuk, hogy Sztárai keresztyén szellemben dolgozta át zsoltárait, azt is mondhatjuk, hogy a Marot-Beza-féle zsoltárok magőrizték a zsoltár eredeti zsidó szellemét, de »szombatos szellemben írt zsoltárokról« beszélni nem lehet, mert a szombatos és zsidó szellem között különbséget tenni nem tudunk. Bogáti Fazekas Psalteriumáról sem mondhatunk egyebet, csak azt, hogy zsoltárai ragaszkodnak a zsidó érzés és gondolatvilághoz, tehát alkalmasak voltak arra, hogy a szombatosok, a »zsidózók« velők dicsérjék az Istent.

Valamint nem vegyülnek Bogáti Fazekas zsoltáraiba keresztyén motivumok, úgy nem vitt fordításába specialis magyar szellemet sem. Ennek is az az oka, hogy teljesen tisztában volt a zsoltárok jellemével és mivoltával. A zsidó hagyomány zsoltárait nevekhez köti; megmondja, hogy ezeket Dávid írta azokat Asaf, vagy Koré fiai stb. Bogáti Fazekas, a theologus, ki e hagyományokat ismérte, érezte, hogy saját nemzetére vonatkoztatni azokat a csapásokat, melyek a zsidó népet sujtották, oly anachronismus, mely csak kárára van az átdolgozásnak.

Egyéniségének két általános jellemző vonása, a keresztyéniség és a magyarság nem nyilatkozott meg átdolgozásaiban. Ép úgy hiába keressük bennük egyéniségének specialis, különös jellemző vonásait, megmarad a bibliai gondolatok tolmácsának, ki minden bőbeszédűsége mellett is hű marad eredetijéhez.

Jakab Elek ugyan néhány zsoltárában pl. CII, CXXVI, CXXXVII. vonatkozást keres a saját sorsára,² de azt hisszük alaptalanul. Igaz, hogy a költő sorsához is odaillik egy-egy zsoltár hangulata, de ez az egyezés, bár tudatos volt, mégis csak esetleges. A zsoltárok széles körben való elterjedésének és nagy kedveltségének egyik oka épen abban rejlik, hogy az éneklő, mikor a panaszkodó vagy hálaadó zsoltárokkal magasztalja az Urat, mindig saját sorsára gondol. A költő lelkét is, ki a zsoltárokból meríti tárgyát, a saját helyzete, nyomorúsága, vagy nemzetének, családjának gondja-baja tölti be, a nélkül azonban, hogy ez készítette volna éneklésre. Természetes, hogy a bujdosásából megtérő zsidó nép és az üldözések elől idegenbe menekült költő hazaér-

¹ Lugossy a versfőkről mondja: »... magyarul írvák bár, de zsidóul gondolják.« — Uj Magy. Múzeum. 1850—51. CXII. 1.

² I. értekezés. Ker. Magvető. 1880. évf. 239—42-t.

kezése között van némi hasonlóság, valószínű, hogy a költő gondolt is erre, midőn a CXXXVII. zsoltárt versbe szedte, de azért mégsem a maga megtérését énekli meg, hanem a zsidó népét.

Ha Bogáti zsoltárait az őt megelőző XVI. sz.-beli zsoltárokhoz mérjük — s minden irodalmi mértéknek ez az egyetlen obiectiv criteriuma — megállapíthatjuk, hogy főleg két szempontból jelent fejlődést az ő működése: az epikus elemeket, a históriai motívumokat szerves kapcsolatba hozta magukkal a zsoltárokkal; másik fontos lépés pedig a keresztyén és a magyar nemzeti elemekhez a zsoltár sorokból való elhagyása.

Már a külső forma tekintetében nem találunk énekeiben olyan nagy haladást. Fejlettebb ugyan a technikája, mint legtöbb elődjéé, de ebben nagy része volt annak a körülménynek, hogy később élén, a verselés gyakorlata könnyebb volt, nagyobb számmal állott előtte követendő példa, s már kiművelt technika szállott reá örökségképen. A költői hatás külső eszközeit mind használja.

Mint a zsoltár természetesen megkívánja, Bogáti Fazekas is vonzódik a gondolatok olyan elrendezéséhez, melyet gondolatritmusnak nevezünk. Gyakori nála az eszmék párhuzamos csoportosítása, egy-egy gondolatot szeret többféleképen is kifejezni. A CXLIII. zsoltár 4. verse például:

Alom es egi semmi az Adam fia,
egi buborek ki el uezs, míg nesz hatra,
egi arniek ki semmi estuere iutua,
egi főst ki hamar elfogi es egi parah.

Az összerakó módra például idézhetjük a XXXI. zsoltár 10. versét

En labomat halalbol kibontad
en fejemet kezbe sem boczatad,
en mezőmet megadat tagitad,
hala neked lelkemet ki ualtad.

Versforma tekintetében is kora kiválóbb verselőit követte: nem ragaszkodott mereven a meglevő formákhoz, hanem a különböző sorok egybekapcsolásával új és változatosabb köntöst adott verseire. Az ősi nyolczas, a tízes, tizenegyes, majd a hosszabb tizenötös, tizenkilenczes a legkedveltebb formái. de találunk nála mesterségesebb szerkezetű versszakokat is: három nyolczast tizeneggyessel zár be, mint pl. a legismertebb zsoltárában, a XLV-ben:

He uolt lelkem szium busult,
io beszetre geried indul,
sziumtől nielvem mint uidul,
en iro kezem nieluem utan indul.

Azonban még mesterkéltabb alakzatokkal is megpróbálkozik, csak egyet idézek, a XC. zsoltár egy versét:

Ez kóniórgest az pusztan
 szent Moises monda,
 hol az versenies Sidókat
 az Vr suitola,
 sok fele czapasual
 az földre ronta,
 feguerrel tüzze fergekkel
 sok ezért elfogiata.

Másféle elrendezését is találjuk még a különböző hosszúságú soroknak, (pl. a két első sor 13-as, a harmadik 14-es, a negyedik 7-es stb.), de bármilyen formát használ is, rhythmusa mindig elég gördülékeny, a sormetszetek, megtartására kellő figyelmet fordít. Legjobban sikerültek nyolczasai, melylyel régebbi költőink is aránylag legkönnyebben boldogultak. És ez természetes is: a nyolczas a maga egy metszetével határozott forma, mely eltérést nem tűr, s ha az író megbotlik, az ütemeket egyenlőtlenül rendezi el, ezt oly feltűnően érezteti, hogy még a verselés iránt csekélyebb érzékű költők is észrevették a rhythmus darabosságát, a tehetségesebbek pedig e veszélyt könnyen kikerülték. Már a 11-eseknél nem ügyel annyira Bogáti Fazekas a sormetszetekre, bár mégis nagyobb gondot fordít rájuk, mint históriás énekeiben. Sikerült versszakokra azonban itt is találunk, mint pl. a CXXXVII. zsoltárában, mely egyébiránt egyike legjelesebb költeményeinek:

Ronta tóre | szep hazankat | pusztita
 a beteget | sirni niógni | nem hagia,
 a rabokat | uig notakra | onszola
 hogi niaualian | órwlienek | keuana.

— — — — —
 Azota hogi | szep hazankbol | eljöttwnk,
 belóled szep | Jerusalem | kiköltwnk,
 minden világ | i iot mi el | felettwnk,
 nem tud lantot | pengetni mar | mi kezünk.

Verselése, mely mint e néhány példából is megítélhető, érthetővé teszi azt az elragadtatást, mely Lugossyt, zsoltárainak első ismeretőjét elfogja. Nem hibátlan verselő Bogáti Fazekas, nem állítható Balassával egy sorba, de korának tagadhatatlanul legjelesebb költői közé tartozik.

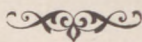
*

Ezzel befejeztük a XVI. századi protestáns zsoltárköltészet ismertetését. Ez az irodalmi mozgalom, mely Batizi, Végkecske-méti, Siklósi kezdetleges átdolgozásaival indult meg, Sztárai zsoltáraival nyerte az első hatalmasabb lökést, ki sok tekintetben mintául szolgált követőinek. Költői szépség tekintetében Balassa, az

eredetihez való ragaszkodás tekintetében Bogáti Fazekassal emelkedett legmagasabbra. A rákövetkező évszázad legelején lépett fel az a költő, a korának legbuzgóbb tudósa és költője, kinek zsoltáraiban mind a két követelmény bájos harmoniában egyesül, Szenczi Molnár Albert, ki azonban már nem a szentírás zsoltárait dolgozza fel a maga leleményével, hanem a mint maga jellemzi az idegen nyelvű, az idegen nép kedves népénekeinek dallamára írott átdolgozásokat öltözteti fel »magyar zubbonyköntöcskébe.«¹

¹ A zsoltárok első kiadásának előszavában.

emel-
lépett
kinek
yesül,
ltárait
llemzi
mára
be.« 1

